

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SIENŲ SUTARTYS IR DELIMITACIJOS PROCEDŪRA XIV–XVI AMŽIUJE

Tomas Čelkis

Doktorantas

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra

Tel. 2 68 72 97

El. paštas: tomaschel@gmail.com

Įvadas

Tyrimo objektas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijos delimitacinės sutartys ir sienų nustatymo procesas XIV–XVI a. Šia procedūra valstybės viena kitai pripažindavo atitinkamas teritorijas ir jas įteisindavo tarpvalstybinėmis sutartimis. Lietuvos istoriografijoje šis tyrinėjimų objektas nėra sulaukęs specialių tyrimų, kaip ir daugelis kitų LDK istorinės geografijos ir tarpvalstybinės teisės problemų. Šiek tiek artimas yra Zenono Ivinskio atliktas Žemaitijos sienų su Vokiečių ordinu XIV–XV a. tyrimas, kuriame bendrais bruožais aptartos delimitacinių procedūrų ypatybės ir derybiniai niuansai¹. Lenkijos istoriografijoje dar 1875 m. darbą apie sienų teisę Lenkijoje nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos paskelbė Stosławas Łaguna². Jame glaustai aprašyta valstybės sienų nustatymo procedūra, pasirengimo ir derybų darbai. Iš dalies apžvelgtas ir LDK atvejis, tiek, kiek autoriui pavyko pasinau-

doti Lietuvos Statutų duomenimis. Gana seniai parašytas Ivano Lappo darbas, išsamiai atskleidžiantis LDK privačių žemių ribų žymėjimą XV–XVII a., nagrinėjamas pakamario teismo susiformavimas ir funkcijos³. Šis straipsnis yra aktualus pasirinktai temai, nes neabejotinai daugelis teismų praktikos dalykų buvo tapatūs valstybės demarkaciniais procesams arba buvo kilę iš valstybių sienų žymėjimo patirties. Temai ypač svarbus yra Klauso Neitmano bendresnio turinio tyrimas, apimantis XIII–XV a. Vokiečių ordino (Ordino) diplomatią, sutarčių sudarymo teisės ir metodologijos problemas su kaimyninėmis valstybėmis, atskirai aptariamos delimitacinės procedūros, kur reikšmingą vietą užima sienų su LDK nustatymas⁴. Tačiau delimitacinės sutartys ir jų įgyvendinimo

³ Ланно И. Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII в. (toliau – Ланно И. Подкоморский суд) // Журнал Министерства Народного Просвещения. Москва, 1899 (август), с. 341–403.

⁴ Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen 1230–1449: Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates (toliau – Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens). Wien, 1986 (skyrius apie delimitacines procedūras: p. 538–559).

¹ Ivinskis Z. Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (toliau – Ivinskis Z. Kovos bruožai) // Athenaeum. Kaunas, 1936, t. 6, p. 54–117.

² Łaguna S. O prawie granicznym polskiem (toliau – Łaguna S. O prawie granicznym). Kraków, 1875.

procesai čia tiriami kaip sienų lokalizavimo priemonė, bet ne kaip specialus tyrimo objektas. Vis dėlto išsamus autoriaus tarpvalstybinių Ordino sutarčių tyrimas leidžia susikurti bendrą sutarčių sudarymo ir įgyvendinimo vaizdinį. Svarbi ir lenkų istoriko Adamo Szwedos knyga apie XIV–XV a. Lenkijos ir Ordino diplomatinę, jos veiklą ir organizacinę pobūdį⁵. Joje galima rasti naudingų išvalgų, padedančių atskleisti LDK delimitacinių procesų organizavimą.

Šio straipsnio tikslas yra LDK sienų sutarčių ir jų įgyvendinimo – žymėjimo proceso XIV–XVI a. – aptarimas, atskleidžiant valstybės delimitacinių sutarčių sudarymo aplinkybes. Problemos analizė apima du elementus – sutartis (jų parengimo aplinkybės – bendra samprata) ir valstybės teritorijos delimitacinius klausimus (specifinę delimitacinių sutarčių kategoriją). Iš to kyla uždaviniai: sienų delimitacijos pradžia ir teritorijos sampratos požymiai; delimitacinių dokumentų diplomatika – šaltinio-tyrinė klasifikacija; delimitacinių sutarčių projektų rengimo aplinkybės; suvažiavimų ir pasitarimų dėl sienų sutarčių rengimo organizavimas; derybininkai – diplomatų komisijų sudėtys ir jų funkcijos; techninis sienų žymėjimas; sutarčių patvirtinimas – priesaikos ir antspaudavimas; valstybės sienų atnaujinimo procedūros analizė.

Tyrimas turėtų prisidėti prie valstybės teritorijos formavimosi proceso pažinimo, nes išryškina tam tikrus tarpvalstybinės teisės akcentus teritorijos sampratos kontekste. Apžvelgiamos LDK diplomatijos ir pareigūnų – komisorių – funkcijos bei

veiklos principai ruošiant delimitacines sutartis, jų praktinį įtvirtinimą. Delimitacinius procesus tiesiogiai atskleidžiančių dokumentų nėra daug. Mažiausia žinių apie XIV–XV a. LDK sutartis su Mazovija, kelios sutartys su Ordinu, Vytauto laikų korespondencija ir 1473 m. sienų delimitacijos sutartis su Livonija. Daugiau žinoma apie XVI a. sienas, yra jų aprašymų, pasižyminčių išsamumu, komisorių sudėtys – valdovo skiriamieji raštai, esama pasienio teismo bylų, nagrinėtų tarpvalstybiniu mastu. Todėl, stokojant išsamių vienalaikių dokumentų, neišvengiamai tenka šaltinius sieti (perspektyvoje ir retrospektyviai) – juos lyginti. Interpretacijos papildomos duomenimis, kuriuos teikia nebūtinai delimitacinio pobūdžio dokumentai, bet ir kiti šaltiniai, parodantys sutarčių sudarymo elementus. Panašias problemas tiriančių istorikų patirtis rodo, kad įvairaus pobūdžio sutarčių sudarymas, pasiruošimas, eiga ir kt. turėjo nusistovėjusias tam tikras tradicines formas ir ceremonijas, nors kai kurie procedūriniai elementai ir kaitaliodavosi, bet patys principai buvo stabilūs⁶. Juolab kad nagrinėjamos sutartys ir jų rengimo aplinkybės susijusios su Vakarų Europos Viduramžių teisės tradicija.

Valstybės teritorijos sampratos požymiai ir sienų delimitacijos pradžia

Besiformuojanti teritorinės valdžios išraiška – valdovo regalijų sistema – kitus žemių valdytojus stūmė į antrą planą, valdovas buvo teritorinės santvarkos ir taikos garantas, palaikantis besiformuojančios

⁵ Szveda A. Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454 (toliau – Szveda A. Organizacja i technika dyplomacji). Toruń, 2009.

⁶ Tokia tyrimo strategija ir metodologija matoma jau minėtuose K. Neitmano ir A. Szwedos darbuose.

valstybės idėjos stabilumą⁷. Vienas pirmųjų šaltinių, rodančių valdovo santykį su teritorija ir valdžia joje, yra titulatūra⁸. Pasak Rimvydo Petrausko, to meto valdovai nedisponavo priemonėmis, kurios leistų įtvirtinti aukščiausią žemės nuosavybę, todėl pirmiausia buvo siekta įtvirtinti valdovų regalijų sampratą⁹. LDK Gedimino laikais pastebimas valdovo teisės į tam tikras teritorijas (niekieno žemes) – *regalijos* – sampratos susiklostymas, nes savo laiškuose jis kalba apie žemes, kurias suvokė galįs dalyti atvykėliams¹⁰. Tiesa, ekspansinė politika į kaimyninius kraštus ir ilgalaikis karas su Vokiečių ordinu nebuvo palankios sąlygos teritorinei savi-

monėi formuotis. LDK valdovui reikėjo įtvirtinti savo viršenybės teisę, palenkiant savo valdžiai lokalinius valdytojus. Neabejotinai valdovo valdžios sampratos sklaida teritorijoje nebuvo tolygi. Vienur ji prigijo lengviau, kitur ne taip paprastai. XIV a. LDK dokumentuose minimi *satrapai* (*satrappae*) – vietos didikai, pavaldūs didžiajam kunigaikščiui, kurių valdžia rėmėsi alodinėmis tėvonijomis ir įtaka vietos bendruomenei. Jie pasižymėdavo tam tikru savarankiškumu. 1367 m. tarp LDK ir Ordino buvo sudaryta taikos sutartis, pavadinta dalyvio – satrapo Stirpeikio – vardu¹¹. Todėl XIV a. LDK monarchams reikėjo „įveikti“ tokias kliūtis. Po truputį tvirtinosi ir stiprėjo valdovo aplinkos žmonių, kurių valdomos teritorijos ir buvo valstybės teritorijos pamatas, ratas. Šių teritorijų valdytojai palaipsniui tapo valdovo pareigūnais, klostėsi pareigybių sistema¹². Kita vertus, XIV a. vieno valdovo sampratos sklaidą teritorijoje rodo ir valdovo pilių statybos, kad ir Žemaitijoje minima Gedimino pilis – lietuviai Žemaitijoje¹³. Tai reiškė monarcho valdžios sam-

⁷ Apie valdovo teritorijos sampratą Viduramžiais žr. plačiau: *Constable G. Frontiers in the Middle Age // Frontiers in the Middle Age*, eds. O. Merisalo, P. Pahta. Louvan-la Neuve, 2006, p. 12–13; *Histoire de la France. La longue durée de l'État*, eds. A. Burguié, J. Revel (toliau – *Histoire de la France. La longue durée de l'État*). Paris, 2000, p. 20.

⁸ Vienos pirmųjų tokių analizų: *Halecki O. Litwa, Ruś, Żmudz jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków, 1916; *Adamus J. O tytule panującego i państwa litewskiego parę spostrzeżeń // Kwartalnik Historyczny*, t. 1, zeszyt 3. Lwów, 1930, s. 313–317. Tyrimai plėtojami – *Skurvydaitė L. Lietuvos valdovo titulas ir valdžia XIV a. 7a.–XV a. viduryje // Lietuvos istorijos studijos*. 1999, t. 7, p. 18–28; Lietuvos valdovo Vytauto titulatura: kada Vytautas ima tituluotis Didžiojo kunigaikščiu? // *ibid.*, 2000, t. 8, p. 9–19 ir kt.

⁹ *Petrauskas R. Ankstyvosios valstybės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje–XV amžiaus pradžioje // Lietuvos istorijos studijos* (toliau – *Petrauskas R. Ankstyvosios valstybės struktūros*). 2005, t. 16, p. 22.

¹⁰ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai*, sud. S. C. Rowell (toliau – *Chartularium Lithuaniae res gestas*). Vilnius, 2003, p. 16 (1323 m.): „*fratrum minorum extinctionem terre nostre [Gedimino] igne combusserunt [...]*“; *ibid.*, p. 48 (1323 m.): „*His omnibus prescriptis volumus terram dividere, unicuique secundum suam dignitatem [...]*“; *ibid.*, p. 78 (1323 m.): „*Vortmer sprac he [Gediminas]: Ich late leunen an mine lande enem ieweliken minschen pa sinen seten unde na siner [...]*“; Nors Mindaugo karaliavimo Lietuvoje etapas buvo epizodas, tuo metu taip pat galima matyti žemės regalijos sampratos požymių, kaip antai 1255 m. Mindaugo raštas dovanojant Sėlos žemę aba 1257 m. dalies Žemaitijos užrašymas Livonijos ordinui.

¹¹ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch, hrsg. von F. G. Bunge (toliau – LUB). Bd. 2. Reval, 1855, S. 772 (1367 m.): „*pax ducis Stirpeyken*“; Apie *satrapus* plačiau žr.: *Petrauskas R. Socialiniai pokyčiai Lietuvoje valstybės formavimosi laikotarpiu // Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*, sud. R. Petrauskas. Vilnius, 2008, p. 175–180; *Baronas D. Aukštaitija kovų su Livonijos ordinu metu (XIII–XIV a.) // Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų. Panevėžys*, 2004, p. 51–54.

¹² Apie pareigybių sistemos formavimąsi žr. plačiau: *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis–Struktūra–Valdžia*. Vilnius, 2003, p. 153–209.

¹³ Žr. plačiau: *Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai*. Vilnius, 1998, p. 46–67; *Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino. Ilikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 5). Klaipėda, 1996, p. 56–69. Reikia pasakyti, kad ankstyvaisiais Viduramžiais panašūs procesai vyko ir germaniškose visuomenėse. Žr. *Modzelewska K. Barbarų Europa*. Vertė V. Dekšnys Vilnius, 2007, p. 181–183.

pratos „eksportą“, valdovo ryšį su kraštu ir „investicijas“ į jį.

Valdovas savo teises į tam tikras teritorijas privalėjo legitimuoti ir kitų valdovų akivaizdoje, dėl jų susitardamas su kaimyninėmis šalimis – pirmiausia Mazovija ir Vokiečių ordinu. Taikos sutartys preliminariai įteisindavo teritorijų priklausomybę valdovui, deklaruodavo atitinkamą abišalį interesų pripažinimą ir numatydavo tam tikras teritorijų gaires. Politinių darinių mastu funkcionavo *savos – priklausomos, svetimos – nepriklausomos ir neutralios – niekieno* teritorijų samprata. Pastaroji samprata apėmė teritorijas, į kurias pretendavo valdovai, norėdami joms suteikti *savos – priklausomos* sampratą. Tą rodo ir Gedimino titulavimasis žemgalių kunigaikščiu: „*Gedeminne, Dei gratia Lethphanorum Ruthenorumque rex, princeps et dux Semigalliae* [...]“¹⁴, kurių žemės, regis, buvo jo planuose. 1338 m. Gedimino taikos sutartyse su Ordinui minimos „neutralios“ žemės – *taikos ruožai šalia ginčytinų ir valdomų teritorijų*. Ši neutrali teritorija buvo „sukurta“ prekybos ir pirklių saugumui užtikrinti, už ją laidavo Gediminas¹⁵.

Po karinių susidūrimų, o tai ir buvo pirmas teritorijų užvaldymo žingsnis, taikos derybose sutariama – „pasiskirstoma“ teritorijomis. 1384 m. Vytautas, pasiduodamas Ordinui, jam užrašė tam tikras žemes ir išdėstė argumentus, dėl ko jos turi priklausyti Ordinui: „*Nuo Rumšiškių*

toliau palei Nemuno vidurupį rusėnų žemių kryptimi priešais Prūsijos kraštą. Nuo ten iki Mazovijos ir Lenkijos, taip, kad tai, kas yra tarp Prūsijos ir Nemuno, turi likti Ordino, nes jis šias žemes nuniokojo, išplėšė ir užėmė [...]“¹⁶ Šiek tiek ankstesnė 1379 m. Jogailos ir Kęstučio dešimtmetė taikos sutartis su Ordinui skelbia: „*mūsų [Lietuvos] rusėniška žemė, esanti prie Nemuno upės atkarpos, priešais Prūsijos kraštą* [...] aprašoma teritorija – T. Č.), *turi gyventi taikingai su visais Prūsijos žmonėmis, ir būti saugios nuo niokojančių žygių, plėšikiškų puldinėjimų ir nuo visų žmonių, galinčių jiems padaryti žalos. Už tai jų [Ordino] žemėje taika apima Osterodės krašte esančių Ortelsburgo sritį su viskuo, kas priklauso Osterodės sričiai, taip pat kraštą, priklausančią Olštynui, bei sritis, priklausančias Gunlaukiui ir Zeburgui; visi šie kraštai turi gyventi taikingai su visais lietuviais ir rusėnais ir neturi patirti žalos. [...] Gardino žemė gali naudotis dykroje plotu* [...] aprašoma teritorija – T. Č.), *abiejų pusių taikos apimtos žemės gali savo pusėse kurti kaimus ir statyti naujus namus, kuriems turi galioti ta pati taika. [...] jokia abiejų pusių kariuomenė negali žygiuoti per taikos apimtą teritoriją. [...] O čia yra tie pasienio kaimai tarp Perlamo ir Gardino: drevininkų prižiūrėtojo iš Gardino Mikulio kaimas, kitas – lenko Pomeno kaimas Zabłoča, trečias – Gražio kaimas (Grosedorf), kur gyvena sūduviai, ketvirtas – Astryna, penktas – Ramilio kaimas*

¹⁴ LUB, Bd. 1. Reval, 1853, S. 142 (1323 m.). Šitokia Gedimino titulatūra dokumentuose aptinkama dažnai.

¹⁵ Chartularium Lithuaniae res gestas, Nr. 69, p. 258 (1338 m.): „*Wret ok das eyn unbvredet man in den vrede queme, de scal veligh wesen; wonede he ok in deme vrede unde queme he ut deme vrede, worde he ghe slagghen, dar ane scholde nen part scul ane hebben, newedder de mester ofte de koningh* [...]“

¹⁶ Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae (1376–1430) (toliau – CEV), ed. A. Prochaska. Cracoviae, 1882, nr. 13, p. 3–4 (1384 m.). Čia ir toliau LDK ir Vokiečių ordino sutarčių vertimai pateikiami pgl.: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino sutartys ir diplomatiniai dokumentai (XIV–XV a.) (parengė R. Petrauskas ir S. C. Rowell) (nepublikuotas rankraštis, vertimas R. Petrausko).

(Ramylandorf), šeštas – Kentainio ir Damijono ir Žuko kaimas [...].“¹⁷

Kaip galima matyti, po karinių susidūrimų, sudarius taiką, valdovai jiems atitekusiose paribio teritorijose – naujosiose periferijose – pirmiausia realizuodavo savo žemės regaliją, kurią rodo aptariama žemių kolonizavimo politika ir laiduojamas *taikos* – saugumo užtikrinimas jose¹⁸. 1379 m. dokumente paminėtos tam tikros teritorijų gairės, išvardijamos valdovui priklausiusios gyvenvietės, nurodant, kad jos yra „pasienyje“. Galima manyti, kad pastaroji sąvoka veikiausiai išreiškė pasklidusių teritorijų su jų centrais (*kaimais* – didikų sodybomis) „priklausomybę“ valdovui. Šias teritorijas unifikavo jo galia ir *taika* jose. XIV a. I pusėje LDK formavosi valdovo pilių ir dvarų organizacija, gynybiniai ir strateginiai centrai dažnai statyti pasienyje¹⁹. Kita vertus, „pasienio“ sąvoka galėjo žymėti žemes prie archajinių žemių ribų, kurias buvo galima naudoti teritorijoms delimituoti²⁰. 1358 m. LDK valdovui Kęstučiui apeinant sieną su Mazovijos kunigaikščiu Siemovitu ir valstybių pareigūnais, į pagalbą pasitelkti *seni mokyti ir išmanantys žmonės*, padėję ją lokalizuoti²¹.

¹⁷ Codex diplomaticus Lithuaniae, ed. E. Raczynski. Vratislaviae, 1845, p. 53–55 (1379 m.).

¹⁸ J. Le Goffas skiria pagrindinius Viduramžių Europos valdovų galios svertus: teisė, karinė jėga ir mokesčių politika. Žr. plačiau: Histoire de la France. La longe durée de l'État, p. 117–132.

¹⁹ Petrauskas R. Ankstyvosios valstybės struktūros, p. 22; Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 9.

²⁰ Plačiau apie LDK sienų tipus žr.: Čelkis T. Nuo teritorinio ruožo prie linijos: sienų sampratos pokyčiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje // Lietuvos istorijos studijos (toliau – Čelkis T. Nuo teritorinio ruožo prie linijos). 2008, t. 22, p. 58–73.

²¹ Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego. Warszawa, 1863, nr. 80, s. 73 (1358 m.): „assumptis sibi alterutrum senibus et antiquis personis scientificis

Tai verčia manyti, kad jie žinojo senujų žemių gaires, nes vėlesniuose dokumentuose yra aptinkama pasakymų – *senosios žemių sienos*: „Isti sunt antiqui limites nostre terre Samaytarum per fluvium Memel usque in divisionem ipsius fluvii ubi dividitur in tres fluvios [...]“.²² Tačiau neabejotinai šios sienos permanentiškai kito, nes vyko nuolatinė spontaniška, o vėliau (ypač XVI a.) planinga kolonizacija. Kolonizuotos dykros buvo išspraudusios tarp gyvenamųjų erdvių ir ilgą laiką jas skyrė. Šis procesas valstybės teritorijai teikė homogeniškumo, skatino unifikaciją. Valstybinių struktūrų apsaugai buvo neišvengiami tarpvalstybiniai delimitaciniai procesai. Pasak Karolio Olejniko, ankstyvosios valstybių sienos pirmiausia žymėjo *karo politikos* gaires, ir tik vėliau, kai sustiprėjo valstybės vidaus struktūra, sienos žymėjo valstybės teisinės struktūros apsaugą²³.

Šias akcijas pirmiausia skatino kaimynas Vokiečių ordinas, kurio valstybės vidinė struktūra ir organizacija buvo gana gerai išplėtotą. Be to, šiam naujam politiniam dariniui delimitaciniai procesai su kaimynais buvo tiesiog būtini²⁴. Sienų nustaty-

et ydoneis propter cautelam et maiorem tutelam Ipsas Gades seu limites [...] signauerunt Graniciauerunt ac limitauerunt [...].“

²² CEV, p. 494 (1420 m.). Taip pat: LUB, Bd. 5, 1867. Riga, S. 881 (1422 m.): „eundem fluvium ascendendo sursum ad antiquos limites inter Samagitiā, Lithuaniam, Russiam, ubi in Livoniam ab altera partibus tentos et servatos, non tamen ad illos limites, qui signatis sunt eo tempore, sed ad illos, qui antiquitus inter terras praedictas sunt servati [...]“ [domu, kad šis aprašas yra aptinkamas vėlesniame 1435 m. Ordino dokumente – perteikiamas pažodžiui. Žr. dokumentą: LUB, Bd. 8. Riga, Moskau, 1884, S. 636 (1435 m.).

²³ Olejnik K. Obrona polskiej granicy zachodniej od końca XIV do schyłku XVIII wieku. Poznań, 1985, s. 16–17.

²⁴ Atsikėlęs į Pabaltijį Ordinas turėjo valstybės viziją. Pirmiausia buvo kuriama vidinė struktūra, žengusi Prūsijos krašto nukariavimo įkandin, diegtas instituci-

mas rodė naujos politinės sistemos kūrimą, naikino gentinę teritorijos struktūrą, įtvirtino teisinę galią ir ribojimo išorės įtaką²⁵. Panašus sienų priežastingumo modelis buvo ir rytinėje LDK dalyje, tiesa, vėlesnis – XV a. II pusėje, stiprėjant Maskvos valstybei. Iki tol LDK sienos su kitais politiniais dariniais, regis, funkcionavo laikantis savaimingai susiklosčiusios teritorijų padalijimo tradicijos. Daugeliu atvejų buvo išsaugota senoji žemių padalijimo tvarka, kurios lietuviai nesugriovė, o tai reiškia, kad struktūriškai nevyko (buvo uždelstas) integracinis procesas. Pavyzdžiui, 1427 m. Tverės ir Lietuvos susitarimu buvo patvirtintos „senosios“ sienos, kurios atitiko ten išlikusią „senąją“ teritorinę organizaciją²⁶. Taip pat 1440 m. LDK ir Pskovo sutartis, kurioje, aptarus prekybos reikalus, buvo patvirtinta šalis skirianti „senoji“ siena²⁷. XV a. stiprėjanti Maskvos Didžioji Kunigaikštystė pretendavo į dalį LDK kontroliuojamų rusėniškų žemių. Pirma LDK ir Maskvos valstybių delimitacija fiksuota 1449 m. sutartimi²⁸. Šalių interesų sankir-

nis valdymas – kūrėsi teritorinė valstybė, kurią neišvengiamai reikėjo apibrėžti sienomis. Ordinas skatino kaimynus įgyvendinti delimitacinius procesus. Žr. plačiau: Józwiak S. Centralne i teritorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Toruń, 2001.

²⁵ Plačiau žr.: Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 538–544.

²⁶ Dokumentas: Lietuvos Metrika. Užrašymų 5 kn. (1427–1506), sud. E. Banionis (toliau – LM. UK 5). Vilnius, 1993, Nr. 140, p. 257 (1427 m.).

²⁷ Акты, относящиеся к истории Западной России (1340–1506), т. 1. С.-Петербург, 1846, № 38, с. 51 (1440 m.): „А рубежь воде и земли со Псковомъ [...] то намъ старй рубежь [...]“; taip pat ir sutartyje, ir 1440 m. sutartyje su Naugardu, patvirtinant „senas“ teritorines ribas: ibid., Nr. 39, p. 52 (1440 m.).

²⁸ Ibid., Nr. 50, p. 62–65 (1449 m.). Plačiau apie sienas žr.: Темушев В. Н. Формирование московско-литовской границы в XV – начале XVI в. // Studia Historica Europae orientalis. Вып. 1. Минск, 2008, с. 56–77.

tą įžiebė tokius pat teritorinius persiskirtymus, kokius LDK jau buvo išgyvenusi vakarinėje teritorijos dalyje. Vėlesnės sienos minimos 1496 m. akte, aptariant abiejų pusių pasienio gyventojų saugumo problemas, numatyta nustatyti aiškias sienas, atitinkančias „senąsias“ ribas²⁹. Daugeliu atvejų LDK ir Maskvai derinant teritorijų „persidalijimo“ klausimus, būdavo „pasidalijami“ centrai (į savo pusę palenkiant lokalius valdytojus) su jiems priklausančiomis teritorijomis ir valsčiais, kurių ribos tapdavo valstybių sienomis³⁰. Ilgainiui analogiški politiniai procesai pasitebimi XVI a. LDK ir musulmonišκών šalių politiniuose santykiuose³¹.

Delimitacinių procesų šaltiniai – kelios diplomatikos pastabos

Delimitacinius šaltinius diplomatikos požiūriu galima skirstyti taip: 1) dokumentai

²⁹ LM. UK 5, Nr. 61, p. 113 (1496 m.): „границ старых поправити, сослати своихъ бояръ, и мы быхмо своихъ [...]“.

³⁰ Ibid., Nr. 118.13, p. 209 (1503 m.): „города Смоленска и волостей: Раславля, Иванькова, Прудоеъ [...]“ Tokia pati dalijimosi sistema matoma ir 1508 m. Maskvos ir LDK taikos sudarymo ir limitacijos akte. Žr. LM, UK 8, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995, p. 125–128 (1508 m.). Valdžios įteisinimą tokiose (prijungtose) teritorijose rodo ankstesnis 1447 m. taikos sutarties aktas tarp Kazimiero ir Novosilsko bei Odojevo kunigaikščio Fiodoro Lvovičiaus. Šioje sutartyje matomas pastarojo pasidavimas Kazimierui: „А мне ему служыти верне, безъ всякое хитрости, и во всемъ послушному быти [...]“ – t. y. teritorija prijungiama į savo pusę palenkus jos valdytojus – LM, UK 5, Nr. 130, p. 247 (1447 m.). Taip pat 1494 m. LDK ir Maskvos pasirašytoje taikos sutartyje, dalijantis teritorijas, Maskvos valdovo elgsena parodo, kaip yra įtvirtinamas kitas teisinis perimtos teritorijos statusas: „А Мезецкии князи (ir išvardijami visi – T. Č.) [...] служатъ мне, великому князю Ивану, и моимъ детямъ и со всеми отчынами [...]“ – ibid., Nr. 78.1, p. 135 (1494 m.).

³¹ Fundamentinis tyrimas: Dziubinski A. Stosunki dyplomatyczne Polsko-Tureckie w latach 1500–1572 w kontekście międzynarodowym. Wrocław, 2005.

(sutartys) – turintys juridinę galią (jei ne falsifikatai), sienų sutarčių dokumentai; 2) preliminarūs dokumentai – projektai; 3) kiti su sutarčių sudarymu susiję valdovų išduoti dokumentai, įgaliojimai; 4) šį procesą atspindintys laišškai.

Pirmos kategorijos juridinę galią turėję dokumentai, t. y. tarpvalstybinės (dažniausiai taikos) sutartys, į kurias atskiru punktu buvo įtraukiami delimitaciniai klausimai – sutartos sienos (pvz., 1398 m. Salyno ir 1422 m. Melno sutartys tarp LDK ir Vokiečių ordino). Juose aprašoma siena, kartais nurodoma jos pažeidimo sankcija, aptariami kiti su tuo susiję niuansai, minimi teisiniai ir techniniai delimitavimo dalykai. 1473 m., regis, pirmą kartą atskiru dokumentu surašytas tikslingas delimitacinis susitarimas, turėjęs juridinių sutarčių formuliarą³². Pastaroji, Kurčiumo, sutartis tarp LDK ir Livonijos pasižymi ne tik juridškai pripažinto sutarties objekto įteisinimu, bet ir jo praktinio įgyvendinimo aplinkybių aptarimu. Todėl delimitacinius dokumentus, turėjusius sutarčių sampratą, reikia skirti į sutartis, kuriose delimitaciniai klausimai (sienos nustatymas, jos gairės arba aprašymas) buvo sudedamieji sutarties elementai, minimi šalia kitų sutarties punktų, ir atskiros delimitacinės sutartys, turinčios teisinio dokumento formuliarą ir skirtos tik sienoms nustatyti. Atskirai minėtina dar viena specifinė dokumentų grupė – falsifikatai. Šiam tyrimui svarbus tik vienas numanomas falsifikatas – 1358 m. Kęstučio ir Mazovijos kunigaikščio Siemovito sutartis. Versiją, kad ji yra falsifikatas, iškėlė istorikai Irena ir

Stanislovas Kurašai³³. Tačiau ir jie pažymi, kad falsifikatas remiasi kažkoku kitu to meto dokumentu, nes daugelis minimų realiųjų atitinka XIV a. vidurio situaciją. Šia prasme ir falsifikatai gali suteikti vertingos pažintinės informacijos.

Juridinę galią turėjusiems dokumentams dar galima priskirti sunkiai diplomatikos kategorijomis apibrėžiamus du 1426 m. LDK ir Livonijos sienų aprašymus, kurie artimiausi *aktų* arba *breves* kategorijoms³⁴. Juose fiksuotas tik sienų aprašas, sutarčių formuliarui būdingus elementus galima tik numanyti (turėjo tam tikrą juridinę galią). Antanas Salys ir Rokas Varakauskas savo tyrimuose šiuos 1426 m. dokumentus laiko tarpvalstybiniais teisiniais susitarimais, kurių pagrindu buvo nustatyta siena³⁵. O štai Z. Ivinskis ir Abdonas Kłodziński savo darbuose tokios faktinės sienos tarp LDK ir Livonijos nemini³⁶.

Pirmajai dokumentų kategorijai priklauso ir sienų atnaujinimo dokumentai, turėję juridinę galią. Pirmą tokią laikytina 1404 m. Racionžo sutartis tarp Lenkijos ir LDK bei Ordino, kuri iš esmės kartojo Salyno akto punktus ir numatė dar kartą apeiti (atnaujinti) 1398 m. nustatytą Žemaitijos sieną³⁷. Tačiau dokumente sienos atnauji-

³³ Žr. Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza, cz. 3, wyd. I. Kuraś-Sulkowska, S. Kuraś. Warszawa, 2000, s. 30–32.

³⁴ LUB, Riga, Moskau, 1881, Bd. 7, Nr. 472, S. 326 (1426 m.); Nr. 473, S. 327 (1426 m.).

³⁵ Salys A. Die žemaitischen Mundarten // A. Salys. Raštai, t. 4. Roma, 1992, p. 224; Varakauskas R. Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a. Vilnius, 1982, p. 252.

³⁶ Ivinskis Z. Kovos bruožai, p. 54–117; Kłodziński A. Stosunki Polski i Litwy z Inflantami przed zatargiem z r. 1556/7 // Kwartalnik historyczny, rocznik 22. Lwów, 1908, s. 344–351.

³⁷ LUB, Bd. 4. Reval, 1859, S. 457–459 (1404 m.). Antai, 1424 m. Jogaila laiške Ordinui kalba Vytauto vardu, nes atsiliepė į Ordino siūlymą atnaujinti LDK

³² LM, UK 5, Nr. 125, p. 235–238 (1473 m.). Dokumento originalas saugomas Mokslių akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, f. 6–49.

nimas yra viena iš sutarties vykdymo sąlygų, bet ne vienintelė susitarimo priežastis. XVI a. sienų atnaujinimo dokumentų daugėja. Kai kuriuose tokiuose dokumentuose tik aprašyta delimitacinė linija, jie panašūs į *aktų* ir *breves* tipo dokumentus. Kita dalis yra sienų atnaujinimo dokumentai, turintys sutarčių formulirą.

Antra delimitacinių šaltinių grupė yra sienų suderinimo projektai (pvz., 1419 m., 1462 m.)³⁸, nuorašai ir kopijos – tai liudija vienodo turinio tiek preliminarūs, tiek skirtingomis kalbomis surašyti, bet vienodo turinio dokumentai, daugiausia tokių dokumentų yra susijusių su 1398 m. Salyno sutartimi. Kai kuriais atvejais tokie dokumentai turėdavo juridinę galią, pavyzdžiui, pasiuntiniai į pasitarimus atsiveždavo originalų kopijas (ypač tokią praktiką naudojo Ordinas), sienų projektus – „juodraščius“, kurie po pasitarimų (šalims priėmus optimalų sprendimą), netekdavo savo galios.

Trečia grupė galima laikyti valdovų skiriamuosius raštus arba sprendimus delimitaciniais klausimais. Ją sudaro valdovo juridiniai raštai, kuriais paskirti įgaliotieji komisoriai vykti į delimitacijas³⁹. Daugiausia jų žinoma iš XVI a., nes jie atitiko tuo metu išibėgėjusį valstybės sienų atnaujinimo procesą (žr. skyrių apie komisorius). Į šią grupę patenka tarpvalstybinių arbitražų (teisminiai) nuosprendžiai (juos galima priskirti aktams), kaip antai 1413 m. im-

peratoriaus pasiuntinio Benedikto Makros sprendimas ir 1420 m. Romos karaliaus Zigmanto arbitražo sprendimas LDK ir Ordino ginče dėl sienų⁴⁰.

Dar viena šaltinių grupė, atskleidžianti delimitacinių procesų realijas, yra laiškai. Juose yra aptariami sienų nustatymo ir žymėjimo klausimai, pasirengimo delimitaciniams procesams realijos.

Delimitacinių sutarčių projektų rengimas

Pirmosios Vytauto laikų delimitacinės sutartys buvo bendresnių taikos sutarčių dalys. Sienas liečiantys dalykai atskiru punktu būdavo įtraukiami į taikos sutartis. Kaip minėta, tik 1473 m. žinoma pirma speciali sienų sutartis. Rengiant sutartis, deryboms dėl jų kiekviena šalis skrupulingai ruošdavosi, sudarydavo derybų darbotvarkę⁴¹. Derantis dėl sienų, iš anksto kiekviena šalis siūlydavo savo paruoštus delimitavimo projektus (pvz., 1419 m., 1462 m. projektai)⁴². Konkretų duomenų apie valstybinių delimitacinių projektų parengimo aplinkybes nežinoma, bet reikia manyti, kad pasiruošimas buvo panašus į vėlesnių laikų žinomą teismų kompetencijoje buvusį privačių valdų ribų lokalizavimą ir žymėjimą⁴³. Iki susiformuojant LDK teismų sistemai, į įvairias privačių žemių ribų nustatymo arba ginčų vietas

sienas. Jogaila šiam reikalui skiria komisorius: Codex diplomaticus Lithuaniae, ed. E. Raczyński (toliau – CD Lithuaniae). Vratislaviae, 1845, s. 307–308 (1424 m.).

³⁸ Kodex dyplomacyzny Litwy (toliau – Kodex dyplomacyzny Litwy), ed. E. Raczyński. Wrocławia, 1845, s. 237–238 (1419 m.); LUB, Bd. 12. Riga–Moskau, Nr. 166, S. 89 (1462 m.).

³⁹ Apie valdovo įgaliojimus ir instrukcijas, jų sampratą žr. *Sweda A. Organizacija i technika dyplomacji*, p. 72–87.

⁴⁰ Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatum Litvaniae, ed. M. Dogiel t. 4 (toliau – CD 4, M. Dogiel). Vilnae, 1764, Nr. 85, p. 93–94 (1413 m.); Nr. 88, p. 100–109 (1420 m.).

⁴¹ Žr. *Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens*, p. 97, 140.

⁴² *Ivinskis Z. Kovos bruožai*, p. 78 (dokumentas – Kodex dyplomacyzny Litwy, p. 237–238, 1419 m.). LUB, Bd. 12. Riga–Moskau, Nr. 166, S. 89 (1462 m.).

⁴³ Šią procedūrą yra gerai atskleidęs I. Lappo, žr. *Латно И. Подкоморский суд*, p. 341–403.

valdovas siųsdavo (paskirdavo) įgaliotus asmenis. Tam tikra prasme šie pareigūnai buvo vėlesnių institucijų – komisorių ir pakamario teismų – pirmtakai⁴⁴. Pasak I. Lappo, kai kuriais, ypač sudėtingais ribų nustatymo atvejais, LDK teismų teisėjai kreipdavosi į komisorius pagalbos teisiniais klausimais⁴⁵. LDK valdovas valstybės delimitaciniam procesui paskirdavo asmenis, kurie drauge su raštininku, gavę valdovo politinių interesų „užsakyką“, vykdavo į vietas, apie kurių būsimas sienas būdavo kalbama, ir apklausdavo vietos gyventojus. Atsižvelgiant į „senovės“ kriterijų – „senųjų ribų“ egzistavimą – į pagalbą būdavo pasitelkiami *seni išmanantys žmonės*. Projekto paruošimas neabejotinai būdavo „politizuotas“, bet argumentai čia egzistuoti privalėjo, nes tiek derybose, tiek vėliau apeinant sutartas sienas, dalyvaudavo abiejų šalių pareigūnai, kurie žymėjimo metu vesdavo derybas, ir, jei iškildavo nesutarimų, juos reikėjo argumentuotai pagrįsti⁴⁶. Pavyzdžiui, Vytauto ginče su Ordinui, kuriame dalyvavo Romos karaliaus Zigmanto arbitras Benediktas Makra, Ordinas pageidavo, dalyvaujant jo liudininkams, apeiti sienas *nuo kapčiaus iki kapčiaus* ir tokiu būdu parodyti, kur jos yra dabar ir dėl to turi būti ateityje⁴⁷. Šiuos projektus turėjo ruošti gerai išmanę teisę asmenys ir kanceliarijos darbuotojai. Šaltiniuose nėra duomenų, ar šie pareigūnai, kurie ruošdavo sienų projektus, vėliau vykdavo į derybas ir įgyvendindavo valdovų sutartus delimitacinius sprendimus. Pasak K. Neitmanno, Ordino diplomatinėse praktikose deryboms būdavo parenkami

„kvalifikuoti“ – kuomet geriau susipažinę su atitinkama problema derybininkai, nes net ir baigę savo diplomatinę karjerą konsultacijomis talkindavo tęsusiems jų darbą⁴⁸. Pasak A. Szwedos, XV a. tarp Lenkijos pasiuntinių taip pat susiklostė tradicija imtis vieno „profilio“ veiklos⁴⁹. Todėl galima prielaida, kad tokia praktika buvo perimta LDK diplomatijoje ir ją naudotasi. Egidijaus Banionio LDK pasiuntinybių tyrimas rodo, kad XV a. pabaigoje–XVI a. buvo pasiuntinių, kurie nuolat vykdavo į pasiuntinybes į vieną šalį arba dažnai minimi įvairiose užsienio pasiuntinybėse (pvz., Jono Liutauro Chreptavičiaus 1493 m., 1496 m. pasiuntinybės į Lenkiją)⁵⁰.

Valstybių pasiuntinių susitikimai ir pasitarimai sienų derinimo klausimais

Projektų rengimas būdavo aptariamas šalių korespondencijoje. Juos parengus, jie būdavo siunčiami kitai šaliai susipažinti⁵¹. Toliau šie klausimai buvo derinami atvykus kitos šalies pasiuntiniams ar bendruose suvažiavimuose. Valdovai paprastai susitikdavo tik „sudėti paskutinių taškų“ – patvirtinti sutartis. Paprastai būdavo skiriami derybininkai vienam susitikimui arba ilgalaikėms deryboms⁵². Ruošiantis susitikimams, buvo sutariamas terminas, kuris Viduramžių tradicijoje, vyraujant

⁴⁴ Žr. Ibid., p. 344.

⁴⁵ Ibid., p. 348.

⁴⁶ Ivinskis Z. Kovos bruožai, p. 72.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 29–34.

⁴⁹ Szweđa A. Organizacija i technika dplomacjii, p. 35.

⁵⁰ Plačiau apie pasiuntinybes ir pasiuntinius žr. Banionis E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais. Vilnius, 1998.

⁵¹ Pavyzdžiui, LUB, Bd. 12, Nr. 166, p. 90 (1462 m.).

⁵² Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 77.

religiniams kalendoriui, atitiko tam tikros šventės dieną⁵³. Antai, 1473 m. sutartyje komisoriai nutarė, kad: „*ut pro festo Epi-phaniarum domini nostri Jesu Christi, alias pro festo Trium Regnum [...]*“⁵⁴, iš LDK ir Livonijos reikia atsiųsti sienos žymėtojus. Pasirūpinama derybininkų ar dalyvaujančių valdovų saugumu. To meto diplomatijoje saugumui užtikrinti buvo keli būdai, jei vykdavo taikos derybų suvažiavimas, tarp šalių skelbta laikina taika. 1390 m. Ordino magistro rašte dėstoma, kad rengiamo Ordino (kartu su Vytautu), Lenkijos ir Lietuvos suvažiavimo metu: „*turi galioti taika: keturiolika dienų iki suvažiavimo ir keturiolika po jo, kad suvažiavimas pasibaigtų be apgaulės ir be klastos. O jei ponas karalius kurio nors iš minėtųjų šešių [atstovų] negalėtų prie savęs turėti, jis gali paimti kurį nors kitą; lygiai tą patį galime daryti ir mes. Tačiau kai tie dvylika atvyks į salą, negalima nė vieno iš jų atšaukti ar pakeisti, nebent kas, Dieve apsaugok, susirgtų ar numirtų. Viso to pasižadame ištikimais ir garbingais, be apgaulės ir be klastos, pastoviais ir tvirtai laikytis [...]*“⁵⁵. Kitas atvykėlių saugumo užtikrinimo būdas buvo vadinamieji garantiniai raštai (*gleitai*). Dėl tokių raštų šalių valdovai kreipdavosi vienas į kitą. Pavyzdžiui, 1403 m. Ordino magistro laiške Vytautui rašoma: „*prašome, kad jei Livonijos magistras norėtų į tą suvažiavimą*

joti per Jūsų kraštą, Jūs jam bei visiems, kas su juo ten jotų, malonėtumėte išduoti garantinį raštą [gleitą], idant ponas nekludomai galėtų keliauti per Jūsų kraštą pirmyn ir, jei panorėtų, atgal [...]“⁵⁶.

Viduramžių Vakarų Europos diplomatijoje daug dėmesio skiriama susitikimo vietos ir aplinkos saugumui bei teritorijos neutralumui. Tokią tendenciją galima pastebėti ir LDK. Rinktasi lygus, gerai matomas laukas, sala ir t. t. Kad tai buvo svarbu, rodo 1390 m. Ordino magistro raštas apie derybininkų susitikimą saloje, kur kiekvienai šaliai atstovavo po šešis derybininkus: „*jei ponas karalius [Jogaila] kurio nors iš minėtųjų šešių [atstovų] negalėtų prie savęs turėti, jis gali paimti kurį nors kitą; lygiai tą patį galime daryti ir mes. Tačiau kai tie dvylika atvyks į salą, negalima nė vieno iš jų atšaukti ar pakeisti, nebent kas, Dieve apsaugok, susirgtų ar numirtų. Viso to pasižadame ištikimais ir garbingais, be apgaulės ir be klastos, pastoviais ir tvirtai laikytis [...]*“⁵⁷. Ta pati susitikimo lokalizacija buvo 1398 m. Salyno saloje Nemune, ties Nevėžio žiotimis, prie Kulautuvos, šalių pasienyje⁵⁸. Taip pat ir 1404 m. Ra-

⁵³ Žr. plačiau: Giry A. Manuel de diplomatique (toliau – Giry A. Manuel de diplomatique). Paris, 1925, p. 133–147.

⁵⁴ L.M. UK 5, Nr. 125, p. 236 (1473 m.).

⁵⁵ Codex epistolaris saeculi decimi quinti, ed. A. Lewicki (toliau – Codex epistolaris saeculi decimi quinti), t. 2. Cracoviae, 1891–1894, nr. 19, p. 24 (1390 m.); CEV, Nr. 117, p. 39–40 (1395 m.). Tokio pat tipo 1396 m. taika: LUB, Bd. 4, Nr. 1422, p. 130–131 (1396 m.).

⁵⁶ LUB, Bd. 4, Nr. 1630, p. 444–445 (1403 m.): „*Sunderlich bitten wir euch, ap der gebitiger von Liff-lande czu dem selbin tage durch euwere lant riten welde, das ir in geleiten und sichern wellet, mit den, die mit im riten werden, das her duch euwir landt ungehindert komen moge, und widder von dannen durch euwir landt, ap hers begerende ist [...]*“.

⁵⁷ Codex epistolaris saeculi decimi quinti, Nr. 19, p. 24 (1390 m.).

⁵⁸ Kitais atvejais LDK pasiuntinius, antai, vykstančius į Maskvą, prie sienos pasitikdavo pasiuntiniai ir palydėdavo į susitikimą. Apie LDK ir Maskvos valstybių diplomatinius susitikimus ir ceremonijas žr. plačiau: Sirutavičius M. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės santykių diplomatinė kultūra (XV a. pabaigoje – XVI a. pirmoje pusėje). Daktaro disertacija: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Rankraščių skyrius: F. 132–3043 (toliau – Sirutavičius M. LDK ir Maskvos valstybės santykių diploma-

cionžo sutartis sudaryta Vyslos upės saloje, pasienyje, netoli Racionžo pilies. To meto diplomatijoje pasiuntiniai dažniausiai susitikdavo prie valstybių sienų. Dažnai minimi vandens telkiniai, upės, salos, taip pat kitos natūralios šalių sienos. Anot A. Szwedos, vandens telkiniai buvo vieni stabiliausių ir seniausių valstybių sienų riboženklų, kurie patys savaime pasižymėjo tam tikru neutralumu – buvo vienodai priklausomi šalims⁵⁹. Todėl diplomatijoje, paisant šios taisyklės, salos upėse ar kituose vandenyse buvo teisiškai tinkamiausia susitikimų vieta. Pasak K. Neitmanno, derybininkų susitikimų vieta pasienyje pabrėžė šalių lygiateisiškumą⁶⁰. Jei susitikimas vykdavo dvare ar pilyje toliau nuo sienos, sutartu laiku pasiuntiniai būdavo pasitinkami prie sienos ir palydimi.

Pasiuntinių skaičius buvo įvairus, jų palydos gausa rodė susitikimo svarbą šalims. Derybas vedavo tik iš anksto parinkti šalių atstovai nepriklausomai nuo pasiuntinybių gausumo proporcijų, nes kartais šalies pasiuntinių skaičius siekdavo šimtus. Minėtame 1390 m. LDK ir Ordino susitarimo pavyzdyje nutarta, kad

susitikime turi dalyvauti po šešis atstovus iš kiekvienos šalies, dėl kurių buvo susitarta iš anksto. Šios taisyklės buvo griežtai laikomasi. Todėl, pasak K. Neitmanno, susitikimai pasienyje buvo svarbūs ir praktine prasme⁶¹. Deryboms užsitęsęs, derybininkai privalėjo savo valdovams pranešti pasiektus rezultatus derybose ir kuria linkme jos krypta, derybininkui susirgus ar mirus, buvo galima greičiau jį pakeisti kitu.

Šalių pasiuntiniai pirmiausia pateikdavo raštus – vadinamuosius kredencialus, taip pat buvo patikrinami jų įgaliojimai⁶². Derybininkai teikdavo sienų projektus, kuriuose būdavo išvardijamos preliminaros sienų gairės – stambių geografinių objektų (upės, kalnai, girios ir kt.) ir žmogaus veiklos padarinių (keliai, kaimai, malūnai ant upių ir kt.) žymenys – „punktai“, sujungti į „grandį“. To pavyzdys yra 1462 m. rugpjūčio 11 d. Lietuvos raštas Livonijos derybininkams dėl valstybės sienų nustatymo, kuriame kalbama, kad reikia atsiųsti žmones apvažiuoti ir pažymėti sienas ženklais⁶³. Be to, prie doku-

⁵⁹ Ibid., p. 91–93.

⁶² Ibid., p. 95. Apie kredencialus ir jų pobūdį plačiau: Szweda A. Organizacija i technika dyplomacji, p. 72–87.

⁶³ LUB, Bd. 12, Nr. 166, p. 89 (1462 m.): „pro conventione in Curczum pro pace concordia limitum fiendi tractatus interposuimus, ex quarum parcium voto, concordia et assensu ad id ventum est, quod non ab alio loco quam a Curczum granicies et limites inter terras ducatus magni Liithwanie et Livonie tamquam a vera meta et justo inchoacionis scopulo per domino ex utraque parte consili designatos et nominatos distingui et limitari certa signorum deputatione et determinato transcurri processum et linea, debuerant non in continenti, ut aliquorum ex parte vestra presumit obliuio, sed apto tempore viarum, quo tempore jam bina vice ut liqueclaret, utraque pars dominorum deputatorum ad premissa negocia exquenda per certas monita partis utriusque litteras convenerat et bona, ut iusticia postulabat, in causa ferat principia, si iniquitas odiencium pacem et concordiam non obstitisset [...]“.

tinė kultūra), Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2004, p. 49–91; taip pat apie diplomatinis papročius žr.: Юзефович Л. Путь посла. Русский посольский бычай (toliau – Юзефович Л. Путь посла). Санкт-Петербург, 2007.

⁵⁹ Szweda A. Organizacija i technika dyplomacji, p. 208. Vėlyvųjų Viduramžių diplomatas Philippeas de Comines aprašė Prancūzijos karaliaus Liudviko ir Berry kunigaikščio Karolio 1467 m. taikos derybas. Per upę buvo pastatytas tvirtas medinis tiltas, viduryje jo įrengtos tiltą perskyrusios grotos, per kurias buvo kelios skylės prakišti rankoms, kiekvienoje pusėje apsaugai įrengti „narvai“, į kuriuos galėjo tilpti po dvyliką asmenų, sustiprinta apsauga. Tokiomis aplinkybėmis vyko taikos derybos: Memoires de messires Philippe de Comines, t. 3, ed. par Abbé Lenglet du Fresnoy. Londres–Paris, 1747, p. 107 (1467 m.).

⁶⁰ Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 91.

mento pateiktas prierasas – sienos projektas⁶⁴.

Dėl šaltinių stokos sunku konkrečiai atskleisti derybų ir diskusijų eigą. Šiek tiek apie tai informuoja 1420 m. Zigmano Liuksemburgiečio paskelbtas ginčo dėl sienų tarp Ordino ir LDK bei Lenkijos arbitražo sprendimas⁶⁵. Dokumente surašyti abiejų pusių išdėstyti skundai ir argumentai, Ordinas pateikė delimitacinės linijos su LDK aprašymą ir toliau po viso to surašytas imperatoriaus sprendimas ir argumentai. K. Neitmannas nurodo atvejų, kai Ordino ir Lenkijos diplomatijoje susitikę pasiuntiniai apsiukeisdavo raštais, kuriuose būdavo išdėstytos sąlygos, ir išsiskirstydavo, o kitą dieną, po apsvarstymų susitikę, pradėdavo derybas⁶⁶.

Deryboms vykstant sėkmingai, būdavo numatomi tolesni veiksmų planai. 1398 m. balandžio 23 d. preliminarioje Gardino sutartyje, LDK perleidžiant Ordinui Žemaitiją ir aptariant sienos nustatymo klausimą, buvo numatyta: „*kunigaikštis Aleksandras, kitaip Vytautas, mūsų ir mūsų ipėdinių vardu ištikimai pažadame dabar ir amžinai, sąžiningai ir be jokios klastos ar apgaulės, tvirtai ir patikimai laikytis visų čia surašytų straipsnių, [...] pažadame artimiausią švento Mykolo dieną asmeniškai ir neati-*

dėliodami atvykti į suvažiavimą mūsų pasienyje, Nemuno saloje, Salyne, dėl kurio sutarėme su minėtais ordino pareigūnais [...]“⁶⁷. Kitais atvejais šalys į savo derybas įtraukdavo arbitrus, kurie kartais padėdavo vesti derybas, o kartais – tiesiog savo dalyvavimu šalių susitarimams suteikdavo papildomų stabilumo garantijų, tai buvo dažna Viduramžių sutarčių teisėje⁶⁸. Juolab Ordino diplomatijoje ir sutartyse su Lenkija arba LDK dažnai minimi tarpininkai – popiežiaus arba imperatoriaus legatai⁶⁹. Tačiau, kaip nurodo Z. Ivinskis, pasiūlydavo, kad ne visose derybose būdavo sutariama dėl tam tikrų atkarpų, likę sienų klausimai būdavo atidedami⁷⁰.

Delimitacinių procesų komisijų sudėtis

Sudarius sutartį dėl sienų, kitas delimitacinio proceso etapas buvo sienų apvažiavimas (žymėjimas). Todėl galima pažymėti, kad delimitacinių sutarčių sudarymą atitiko trys etapai: derybos, ratifikavimas ir praktinis įgyvendinimas. Valdovas dažniausiai atskiru raštu paskirdavo pareigūnų komisiją. Regis, pirmą kartą komisoriai paminėti 1404 m., derantis dėl 1398 m. LDK ir Ordino susitarimo fiksuotos sienos atnaujinimo. Jogaila pažadėjo juos atsiųsti: „*utputa ad omnium offensarum hinc inde commissarum remissionem, distric-*

⁶⁴ Ibid., p. 90 (1462 m.): „*Inter Livoniam vero, Samagittiam, Lithuaniam et Russiam limites sunt a flumine dicto Heigle Aa et ubi dictus fluvius intrat mare eundem fluvium ascendendo sursum ad antiquos limites inter Samagittiam, Lithuaniam, Russiam ab una et Livoniam ab altera partibus tentos et observatos, non tamen ad illos limites, qui signati sunt eo tempore, quando ordo terram Samagittiarum tenuerat, sed ad illos limites, qui antiquitus inter terras predictas sunt servati [...]*“⁶⁵ Tačiau derybos rezultatų nedavė, žr. ibid., Nr. 174, p. 96 (1462 m.). Panašaus tipo projektas, pasak Z. Ivinskio, buvo 1419 m. LDK ir Livonijos sienos dokumentas. Žr. Ivinskis Z. Kovos bruožai, p. 87.

⁶⁵ CD 4, M. Dogiel, Nr. 88, p. 100–109 (1420 m.).

⁶⁶ Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 96.

⁶⁷ CEV, Nr. 179, p. 53–54 (1398 m.).

⁶⁸ Viduramžiais pirmas arbitras buvo popiežius, po jo (ypač nuo XI a.) ši kompetencija teko imperatoriui, o toliau ėjo lukusieji – monarchai, miestų vadovai ir t. t. Žr. plačiau: Korff S. A. An Introduction to the History of International Law // The American Journal of International Law. 1924, vol. 18, no. 2, p. 246–259. 1400 m. Vytautas buvo arbitru Ordino ir Jogailos derybose, kuriose pastarajam Ordinas sutiko perleisti Dobrynę. CEV, Nr. 215, p. 65–66 (1400 m.).

⁶⁹ Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 140–141.

⁷⁰ Ivinskis Z. Kovos bruožai, p. 87, 100.

tuum et granicierum limitationem [...]“⁷¹ Manytina, šie derybininkai, kurie įvardyti komisoriais, buvo iš Lenkijos. Vytauto laikų dokumentuose tokie pasiuntiniai komisoriais dar nevadinti⁷². Tikėtina, kad šių pareigūnų, kaip komisarių, samprata LDK susiklostė XV a. viduryje, vykstant valstybės institucijų kūrimosi procesui. Vis dėlto, dar prieš atsirandant specialiai sąvokai, jau egzistavo išskirtinė grupė žmonių, kurie ruošdavo delimitacinius projektus ir dalyvaudavo derybose. Tokias pasiuntinių komisijas sudarydavo aukšto rango pareigūnai⁷³. Konkreti LDK skiriamų komisorių skaičius įvairavo, bet derybose tradiciškai kiekvienai šaliai atstovaudavo vienodas derybininkų skaičius. Tikslios žinios apie LDK delimitacinių procesų dalyvius pasiekia iš XVI a. 1545 m. sieną su Prūsija nustatyti buvo paskirti 5 LDK komisoriai⁷⁴, 1545 m. LDK ir Prūsijos sieną –

475, 1584 m. – 3 komisoriai iš LDK ir 3 iš Kuršo⁷⁶. Pasitaikydavo, kad tas pats asmuo dalyvaudavo skirtingose delimitacijose, kaip antai 1541 m. ir 1545 m. delimitacijose paminėtas Jonas Glebavičius. Į komisijas patekdavo asmenys, kurie administruodavo arba patys turėjo žemių delimituojamose teritorijose. Antai, 1425 m. Ordino magistras, siūlydamas Vytautui pažymėti sienas prie Klaipėdos, prašė, kad pastarasis atliktų šiems darbams atsiųstų Žemaitijos seniūną Kęsgailą⁷⁷.

Viduramžiais sutarčių teisės (ir apskritai teisės) tradicijoje vyravo supratimas, kad viskas, kas vyksta, yra Dievo valios padarinys, karo ar taikos procesai laikyti Dievo teismu. Todėl į derybų komisijų sudėtį patekdavo dvasininkai, dažniausiai vyskupai. Jie priimdavo delimitacinius aktus patvirtinančias priesaikas, derybininkų pasižadėjimus. Kita vertus, dvasininkų pasirinkimo motyvas buvo ne vien tik religinis pobūdis, bet ir kanonų teisės išmitymas. Delimitaciniuose dokumentuose retai minimi raštininkai, tačiau jų dalyvavimas nekelia abejonių. A. Szweđa, kalbėdamas apie Lenkijos diplomatus ir komisijas, nurodo, kad šie asmenys turėjo pasižymėti būtiniais gebėjimais vesti derybas⁷⁸. Pirmiausia tai buvo patikimi asmenys, mokė-

⁷¹ LUB, Bd. 4, p. 458 (1404 m.). 1424 m. Jogaila laiške Ordinui Vytauto vardu atsiliepė į pastarojo siūlymą atnaujinti LDK sienas ir žadėjo skirti komisorius. Dokumentas: CD Lithuaniae, p. 307–308 (1424 m.).

⁷² Žr. Lanno И. Подкоморский суд, p. 343.

⁷³ Pavyzdžiui, 1473 m. Livonijos ir LDK delimitacijoje: „Lodwig Hosticowicz palatinus Trocensis generalis marschalcus terrae Litvaniae, Joannes Krenczgalowicz capitaneus Braslaviensis, Joannes Cruzuk capitaneus in Lida [...] Andres Petri artium magister dectretorum doctor archidiaconus Vilnensis [...]“ – LM, UK 5, Nr. 125, p. 235 (1473 m.); 1541 m. LDK ir Livonijos delimitacijos komisoriai: „Georgijus Chwalczewski Luceoriensis, Venceslaus Wierzbicki Mednicensis Episcopi, Joannes Radziwill Terrae Samogitiae Capitaneum Generalis, Pocillator Magni Ducatus Litvaniae Tenentarius; Vasiliseccensis, Joannes Hlebowicz Palatinus Polocensis, Marshalcus, Joannesa Domanow Praepositus et Plebanus Vilnensis [...]“ – Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithvaniae, ed. M. Dogiel (toliau – Limites). Wilno, 1758, s. 211 (1541 m.).

⁷⁴ Метрика Великого Княжства Литовского (1545–1572). Книги посольская (toliau – МВКЛ, Книги посольская). Москва, 1843, № 10, c. 9 (1545 m.): Žemaitijos vyskupas Vaclovas Vežbickis, Grigalius Astikas, Aleksandras Chodkevičius, Jonas iš Domanovo, Mykolas Narbutas.

⁷⁵ Ibid., № 14, c. 14 (1545 m.) – Vilniaus vyskupas Jonas Glebavičius, Jonas Alšeniškis, Jeronimas Chodkevičius, Jonas Homostajus.

⁷⁶ Paskelbta – Wojtkowiak Z. Delimitacja Litewsko-Kurlandzka z 1584 roku // *Lituanio-Slavica Posnaniensis. Studia Historica* (toliau – Delimitacja Litewsko-Kurlandzka z 1584), t. 3. Poznań, 1989, s. 270 (1584 m.). Žemaitijos vyskupas Merkelis Giedraitis, Polocko kaštelionas Jonas Volminskis, raštininkas Venclovas Agripa.

⁷⁷ CEV, Nr. 1197, p. 699 (1425 m.): „den strengher ritter Kingsgail hauptman czu Samayten [...]“.

⁷⁸ Szweđa A. Organizacja i technika dyplomacji, p. 60–62.

ję deryboms būtinas užsienio kalbas, dalis jų raštingi, išmanantys diplomatinį etiketą, o diplomatijoje su Ordinu – ir riterystės tradiciją. Turėjo būti išprusę teisės ir sutarčių sudarymo dalykuose, pavyzdžiui, kai kurie Lenkijos ir Ordino atstovai buvo studijavę universitetuose⁷⁹. Bendra raštingumo situacija LDK lėmė, kad raštininkai čia buvo būtini proceso dalyviai. Šalia pareigūnų ir raštininkų delimitacijose dalyvaudavo ir padėjėjai, atlikę techninius sienų ženklinimo darbus (apie juo dar bus kalbama toliau).

Pasiuntinių (komisorių) derybos ir sienų lokalizacija

Paskirtos šalių komisijos susitikdavo numatytu laiku sutartoje vietovėje. LDK šaltiniuose konkrečių duomenų apie susitikimus nėra. O panašiuose Ordino procesuose su kaimynine Lenkija, kaip rodo 1424 m. pavyzdys, pirmas susitikusiųjų žingsnis buvo pateikti jų pasiuntinybes ir valdovų suteiktus įgaliojimus paliudijančius dokumentus – juos garsiai perskaityti⁸⁰. Šalims sutikus, kad atvykusieji atitinka keliamus reikalavimus, kiekviena jų atrinko po vieną dvasininką, kaip dvasinį arbitrą, ir po du atstovus – pastarieji prisiekė uždėję ranką ant Evangelijos, ant kurios buvo padėtas kryžius (nukryžiuotasis atverstas į prisiekiantįjį), ir pareiškė, kad į derybas atvyko savo noru⁸¹. LDK tarpvalstybiniuose šaltiniuose tokių faktų nežinoma, bet teismuose tai buvo praktikuojama – prieš liudijant duodama priesaika.

Sienos apėjimas, aptarimas ir lokalizavimas būdavo pradedamas nuo susitikimo

vietos. Ji apvažiauta ar apeita pėsčiomis, priklausomai nuo aplinkybių ir metų laiko. Trečiajame Lietuvos Statute yra punktas, nurodantis, kad jei yra žiema, gilus sniegas ir panašiai, valdų ribų žymėjimą galima atidėti, kai tam bus tinkamos sąlygos⁸². Kita vertus, ne visada šie komisorių susirinkimai būdavo sklandūs. Neretai, nesutarus dėl ribų, tarp komisijų išplieskus ginčams, dalis ginčytinų ruožų būdavo aplenkiami atidedant jų lokalizavimą ateičiai, kaip įvyko 1423 m. LDK ir Livonijos delimitacijoje⁸³. Taip pat esama žinių, kad sienas apvažiudavo ir žymėdavo kiekvienos šalies pareigūnai atskirai. Tačiau veikiau tai galėjo būti „papildomi“ ženklinimai ar sienų atnaujinimai. Antai, 1451 m. Ragainės komtūro laiške Ordino magistrui rašoma: „*Taip pat jūsų didenybė norėjo žinoti apie sienų tarp Lietuvos ir šios šalies [Ordino padėti], taigi aš nurodžiau visas sienas apžiūrėti ir sprendžiu, kad pareigūnai iš Lietuvos buvo atjęję prie sienos ir ją apžiūrėjo, bet nieko naujo ten nepažymėjo, [...]ėjo nuo Širvintos iki Nemuno sienų ir nuo tenėjo Klaipėdos komtūras [...]su jais iki jūros. [...]Bet iš ten juos nuvedėme prie teisingų sienų ir parodėme jam senas sienas ir nurodėme kunigaikščio Vytauto žymenis, taip pat Ordino, senuose ažuoluose ir kituose medžiuose [...]*“⁸⁴ Procedūrai

⁷⁹ Žr. Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 39–42.

⁸⁰ Ibid., p. 95.

⁸¹ Ibid.

⁸² Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 года. Мінск, 1989, sk. 9, str. 11, p. 259: „если бы зима зашла, жебы передь снегом граничитисе не могло, тогды рокъ за позва и очывисте маеть быти складанъ по збжеженю снегу водлуг уваженъя часу слушный и прыстойный [...]“.

⁸³ Ivinskis Z. Kovos bruožai, p. 87.

⁸⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, OBA 10789, 1451 m.: „Ouch als ewir gnade begerende ist von der grenitczen czwischen Littowen und dissem lande, also hebe ich semlich grenitcz lassn besehen und vorneme, das die leytszleuthe usz Littowen gereitt uff der grenitcz gewest seyn und haben sie besehen, sunder

vykstant sklandžiai, valstybių komisoriai, apeidami sienas, vedė derybas dėl jų lokalizavimo, esant galimybei apklausdavo pasienio gyventojus. Argumentuojant sienų derinimą dažnai buvo remiamasi *senove* ir paprotine teise. 1398 m. Vytauto ir Ordino preliminarioje taikos sutartyje nurodyta: „*nustatyti [...] teisingas sienas pagal senų žmonių parodymus [...]*“⁸⁵; XVI a. dokumentuose: „*ставили шесть светковъ, шяхтичовъ, людей старыхъ [...]*“⁸⁶. Nereikia pamiršti, kad iki XVI a., kai vidinė kolonizacija pasiekė valstybių sienas, šalis skirdavo numanomos geografinių objektų ribos – dykros. Todėl senų žmonių pasirinkimas yra logiškas žingsnis, nes kas daugiau, jei ne senas asmuo verbalinės kultūros tradicijoje žino daugiausia. Ši tradicija glaudžiai siejasi su istoriškumo paieškomis savo teritorijoje. Geras pavyzdys yra 1542 m. LDK ir Lenkijos sienos delimitacija su Turkija⁸⁷. Kadangi būsimų sienų lokalizavimo teritorijas sudarė plytėjusios dykros, o dery-

bininkai įtemptai siekė sieną nutiesti jiems naudinga linkme, buvo naudoti istoriškumo argumentai. Turkai teritoriją priklausomybę įrodinėjo tuo, kad jose yra musulmonų šventviečių ir palaidojimų, jų oponentai istoriškumą grindė senove, jog šias žemes kadaise valdė Jogaila.

XVI a. vidinei kolonizacijai pasiekus valstybių sienas, delimituojant remtasi vietos gyventojų parodymais. Delimitacijos metu žemdirbiai baimindavosi galimo sienos pasislinkimo ne jų naudai, todėl, įrodinėdami savo tiesą, o drauge ir valstybės sienos lokalizacijos „teisingumą“, liudydavo ir prisiekdavo: „*где жъ вранникъ и люди Волински и зъ светками готовы были присягнути [...]*“⁸⁸, „*а мы вси по тымъ границы за дедовъ и отцовъ нашими сами вечно держали [...] от Двины речки аж до границъ Псковских до речки Рубанинь по границу великого князя Витовтову а по Витовте по границу Радивилову [...]*“⁸⁹; „*свечили тымъ обычаем, мы памяням коли пан Радивил ездил и граничил знемцы за его милости кароля Казимера в тот нас отцовъ наши ездили станом Радивилом [...]*“⁹⁰. Komisoriai privalėdavo atsižvelgti į liudijimus ir, naudodamiesi tokiu metodu, lokalizuodavo valstybės sieną.

sie haben nicht newwes geschmet addir gezeichnet aldo. [...] von der Serewintha an bis uff die Memellishe grenitcze und vordan ging der kompthur von de Memell, [...] mit en bis an die see. [...] Do vurte wir sie uff die rechte grenitcze widder und weyszen en aldo herczoges Witoldis czeichen und unseres Ordens czeichen in alden eychen und andern bomen [...].“ Dėkoju doc. dr. Rimvydui Petrauskui už suteiktus dokumentų išrašus iš šio archyvo.

⁸⁵ CEV, Nr. 179, p. 51–54 (1398 m.): „*Ouch so globet herczog Witawdt dem orden, ap is geschege, das herczog Symaske adir sine nachkomelinge di Wese widder czu im loesen werde, das her denne die grenitzen mit dem egenanten herczogen Symasken machin sal nach alder luthe ussproche [...]*“.

⁸⁶ Археографический сборник документов относящийся к истории Северозападной Руси (toliau – Археографический сборник документов). Вильна, 1867, т. 1, № 31, c. 49 (1546 m.).

⁸⁷ *Žr. Dziubiński A. La province Turque d'Aqkerman – nouveau facteur politique et economique sur les confins meridionaux de l'Etat Polono-Lituanien au XVI siecle // Revue Roumaine d'histoire, t. 35. Bucarest, 1996, Nr. 34, p. 141–142.*

⁸⁸ Археографический сборник документов, № 31, p. 47 (1546 m.).

⁸⁹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Rusijos senųjų aktų archyvo fondo 389 – Lietuvos Metrika mikrofilmai (toliau – LVIA, LM 560 kn.), 560 kn., l. 5 (1542 m.). Pirmą kartą apie šiuos archyvinius duomenis informaciją paskelbė Alegas Džernovičius. *Žr. plačiau: Дзерновіч А. Выкарыстанне працэдурных нормаў I-га Статута Вялікага Княства Літоўскага пад час демаркацыі дзяржаўнай мяжы ВКЛ з Лівоніяй // Річмасыс Lietuvos Statutas ir epocha (toliau – Дзерновіч А. Выкарыстанне працэдурных нормаў), sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2005, p. 243–248.*

⁹⁰ *Ibid.*, l. 14 (1542 m.).

Nors Vokiečių ordinas labiau buvo linkęs remtis rašytiniais dokumentais, vis dėlto, pasak Z. Ivinskio, 1446 m. Prūsijos, Livonijos ir LDK vadovybės ginčytinas sienas nustatydavo remdamosi *senų žmonių* liudijimais⁹¹. Prireikus rinktasi logiška ir paprasta išeitis – apklausti paribių gyventojus. Regis, iki XVI a. LDK nebuvo tradicijos naudoti rašytiniais delimitaciniais dokumentais, nes jų tiesiog nebuvo. Pirmas delimitacinis susitarimas, pagal kurį žemaičiai pateko į LDK sudėtį, surašytas tik 1422 m. sudarant Melno taiką su Ordinui. Konkretūs atvejai, kai nustatant valstybių sienas buvo pasinaudota ankstesnių sienų nustatymo sutartimis ir aprašais, žinomi XVI a. Pasak Alego Dzernovičiaus, 1542 m. delimituodami LDK ir Livonijos sieną, pareigūnai rėmėsi 1473 m. delimitacijos sutartimi⁹². Ta pačia 1473 m. sutartimi pasinaudota ir 1584 m. delimitacijos procese: „*A mianowicie privileiu nazywanego Radziwiloskiego wydanego w roku tysiąc czterysta siedemdziesiąt trzeciego* [...]“⁹³ Vėlesnėse sutartyse yra pabrėžiamas aktų turinių vienodumas, pasitaiko raštų, kur palyginami dviejų aktų turiniai: „*А въ листе вашею Королевское милости того слова нетъ [...]*“⁹⁴; „*Которий же листъ ихъ слова такъ ся въ собе маеть* [...]“⁹⁵ Plintanti rašytinių delimitacinių dokumentų samprata koegzistavo su *senovės* tradicija.

⁹¹ Ivinskis Z. Kovos bruožai, p. 99. LUB, Bd. 10. Riga–Moskau, Nr. 255, S. 248 (1446 m.).

⁹² Дзерновіч А. Выкарыстанне працэдурных норм, p. 244. Abi sutartys tekste cituotos.

⁹³ Delimitacija Litewsko-Kurlandzka z 1584, p. 271 (1584 m.).

⁹⁴ MBKJ, Книги посольская, 11, p. 12 (1545 m.).

⁹⁵ Ibid., Nr. 12, p. 13 (1545 m.)

Techniniai sienų žymėjimo bruožai

XIV–XVI a. sienų žymėjimas ir ženklinimas priklausė nuo praktinio intereso sukurti akivaizdžiai matomas ribas, skyrusias šalių gyventojus. Ženklavimo detalumas priklausė nuo vidinės kolonizacijos sklaidos pasienio teritorijose⁹⁶. XIV a. LDK sienos žymėtos abstrakčiai, nurodant tik pagrindines gaires, nes daugelį gyvenamų teritorijų skyrė dykros. XV a. I pus. sienų aprašuose apibūdinti tikslingai sukurti ženklai. Dviejuose 1426 m. dokumentuose, kuriuose yra aprašytos LDK ir Livonijos sienos, minimi keliai, dirbtiniai riboženkliai – iškalti akmenyse kryžiai⁹⁷. Tai buvo naujos teritorinės valstybės sampratos atsiradimo požymiai, kurių idėja pirmiausia turėjo susiformuoti valdovo dvare. Tikslingas sienų ženklavimas dirbtiniais ženklais rodo, kad aukščiausiu politiniu lygmeniu buvo įvertinta teritorijos, kaip vieno iš valstybės pagrindų, reikšmė, siekta ją kuo aiškiau apibrėžti sienomis. Ženklavinimą neabejotinai labiausiai paveikė XVI a. įsibėgėjusios vidinės kolonizacijos sklaida sienų linkme ir apgyvendintų pasienių susiklostymas. Intensyvėjo paribių gyventojų, kuriuos

⁹⁶ Apie ženklavinimą žr. plačiau: Kiersnowski R. Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej // Archeologia Polski. Warszawa–Wrocław, 1960, t. 5, zecz. 2, s. 257–288.

⁹⁷ LUB, Bd. 7. Riga, Moskau, Nr. 472, S. 326 (1426 m.): „*nuo kalno upeliu Platon, iki kur upelis įteka į upę, vadinamą Luekene, kur aukščiau yra medis, pažymėtas kryžiumi, [...] nuo to medžio upeliu, Wilsz pavadintu, kur taip pat stovėjo medžiai su kryžiais, nuo tų medžių einant į viršų iki vietovės, pavadintos Schodderschode; [...] kur akmuo su kryžium kažkada buvo, nuo to akmens pusę mylios [...]*“; Nr. 473, S. 327 (1426 m.): „*Į pirmiausiai pradedant nuo Sidabrės kalno į dešinę nuo kalno, kur stovi pažymėtas ažuolas, nuo medžio į dešinę, palei upelį, iki kito medžio, ant kurio yra senas kryžius, į dešinę nuo jo ilgai paėjus – kaimas, pavadintas Wallesz, kuris lieka vokiečių pusėje [...]*“; „*Kelias: „eine mile wegges baven dem berge Rottow [...]*“.

reikėjo atriboti, ryšiai. Dėl to „tankėjo“ ir gausėjo ženklinimas, sienos tikslėjo ir panašėjo į linijas. Ypatingos svarbos vietose, netoli pilių ar itin dažnų strateginių objektų atitinkami sienos ruožai būdavo išmatuojami myliomis. 1420 m. LDK ir Ordino sienos derybiniame dokumente nurodyta: „ubi idem fluvius Swantha intrat Memel, ascendendo sursum per duo miliaria et sic continuendo per solitudinem, habendo fluvium Memel undique per duo miliaria in sinistra usque in fluvium Jura, et eundo fluvium Jura, transeundo per transversum, continuando per solitudinem, tenendo fluvium Memel, Rusna, Wintenburg haap, castrum Memel alias Klawppeda et mare salsum undique in sinistra per duo miliaria [...]“.⁹⁸ 1425 m. Ordino ir Vytauto korespondencijoje kalbama, kad sienos yra matuojamos „virvėmis“, nurodant, kad šis matas vokiečių buvo ilgesnis negu lietuvių: „mose des trezelers bei einer halben elen lenger [...]“.⁹⁹ Apie virves kalbama ir 1545 m. limitacijoje: „obsignantis funiculis simul [...]“.¹⁰⁰ Jos būdavo išpjaunamos iš medžių karnų (pvz., liepų). Kaip nurodo Z. Ivinskis, 1517 m., žymint LDK ir Ordino sieną, pirmą kartą buvo panaudotas kompasas¹⁰¹.

Delimitacijose pasitaiko specifinių ženklų, kaip antai 1398 m., LDK perleidus Ordinui Žemaitiją, buvo nustatyta siena,

⁹⁸ CEV, Nr. 898, p. 494 (1420 m.): „kur ta pati upė Šventoji įteka į Nemuną, kylant aukštyrą dvi mylias ir taip tiesiai per dykrą, laikantis upės Nemunas per dvi mylias iš kairės ir taip iki upės Jūra, ir taip einant palei Jūros upę pereinant skersai, tiesiai per dykrą [...]“.

⁹⁹ Ibid., Nr. 1204, p. 708 (1425 m.): „mose des trezelers bei einer halben elen lenger [...]“ – išdininko matas pusė uolekties ilgesnis, skundžiasi Vytautas.

¹⁰⁰ МВКЛ, Книга посольская, Nr. 10, p. 10 (1545).

¹⁰¹ Ivinskis Z. Kovos bruožai, p. 114, faktas yra 211 nuorodoje.

kurios vienas ženklų buvo *A Rodès* akmuo, gulėjęs upės dugne¹⁰². 1473 m. LDK ir Livonijos vienas sienos ruožas demonstratyviai pažymėtas – iškastas griovys ir per jį pastatytas tiltelis, supilti kalneliai – *kapčiai*¹⁰³. 1541 m. limitacijoje sienos ženklu buvo pasirinktas sudegintas ažuolas: „Septimus posuimus similiter in prato ad quercum combustam, ubi iussimus fieri foveam carbonibus, & lapidibus repletam; [...] posuimus ad truncum quercinum.“¹⁰⁴ Miškingose vietovėse ženklininti medžiai, parenkant kuo išskirtinesnį. Miškų ūkis buvo svarbi valstybės ūkio šaka, dėl to žymint sienas komisoriai, ypač XVI a. atnaujinant sienas, registruodavo gyventojų skundus. 1542 m. LDK ir Livonijos delimitacijos akte nurodoma: „какъ долго и шыроко немцы забрали земли [...]“¹⁰⁵; „зверь ловили и рыбу ловили [...]“.¹⁰⁶ XVI a. žymint arba atnaujinant sienas, komisoriai ypač paisydavo pasienių gyventojų žemių ribų. 1586 m. LDK Orechovo kaimo ir Lenkijos Šacko kaimo gyventojų žemių ribų (jos atitiko valstybių sienas) ginčas nagrinėtas pakamario teisme¹⁰⁷.

¹⁰² LUB, Bd. 4, p. 224 (1398 m.): „eundo ad quandam lapidem magnum dictum Roda iacentem in fluio dicto A Rode uualgariter nuncupatum [...]“.

¹⁰³ LM, UK 5, Nr. 125, p. 236 (1473 m.): „fecimus unum colliculum alias kopiec et fossatam ubi est vallis quae apparet, quasi, quidem alveus fluvialis, ubi cunstitutus est quidam ponticulum parvus per eandem vallem, et circa vallem transeundo deorsum fecimus alios colliculos, [...] fecimus quaedam signa in quercubus et aliis arboribus [...]“.

¹⁰⁴ Limites, p. 212–213 (1541 m.): „Septintą pastatėme maždaug šalia sudegusio ažuolo, kur nurodėme padaryti duobę anglimis ir akmenimis užkrauti; [...] pažymėjome ant ažuolo kamieno; [...] riboženklį padarėme tarp dviejų ažuolų [...]“.

¹⁰⁵ LVIA, LM 560 kn., l. 1 (1542 m.).

¹⁰⁶ Ibid., l. 4 (1542 m.).

¹⁰⁷ Акты, издаваемые Виленского археографического комиссией, т. 6 (toliau – Акты, т. 6). Вильно, 1872, № 2, c. 142–147 (1586 m.).

Nustatant abiejų valstybių kaimus atskiriančią sieną, procese dalyvavo abiejų šalių pakamario teismai ir komisoriai. Sieną ėjo ežeru, kuris skyrė valstybių teritorijas, todėl pareigūnai valtimis plaukė per jį ir saloje padarė sienos ženklą. XVI a. išplitus vidinei kolonizacijai, žymint ar atnaujinant valstybių sienas, komisoriai tikslingai apgyvendindavo pasienius – kolonizuodavo: „на пущах асожоных [...]“ (1542 m.).¹⁰⁸ XVI a. viduryje LDK ir Prūsijos siena pažymėta itin sudėtingu ženklu – sumūrytu stulpu, kuriame pavaizduoti šalių herbai ir įrašai, nurodantys ženklo paskirtį¹⁰⁹. Tokių ženklų atsiradimas valstybės sienų žymėjime galutinai išskyrė jas iš kitų žemių ribų ženklinimo.

Trumpai išvardijus įvairius sienų ženklinimo techninius darbus, beveik neįtikėtina, kad šį juodą darbą atliko anksčiau minėti aukšto rango valstybės pareigūnai, bet konkrečiuose dokumentuose minimi tik jie. Tiesa, 1542 m. sienos aprašymo procedūroje paminėta, kad komisoriaus *savo rankomis* supylė karčių: „сыпали тым копцы своими руками [...]“¹¹⁰ K. Neitmannas, nagrinėdamas Ordino pavyzdžius, nurodo, kad komisorių paskirtis buvo numatyti ir derėtis dėl sienų lokalizacijos¹¹¹. Delimitaciniuose dokumentuose neminama, bet numanoma, kad tam buvo paskirti pagalbininkai – ženklintojai, atlikę

šiuos darbus. Apie juos vienu kitu sakiniu užsimenama privačių valdų žymėjimuose, paminint ženklinimą ribų išsiųstus ženklų įkasėjus – *kasėjus* (ženklakasių) ir *matininkus* – *miernikus*¹¹². 1473 m. delimitacijoje sutartyje užsiminta, kad vėliau – po Kalėdų arba Trijų karalių, po komisorių procedūros, turi būti parinkti keturi asmenys iš LDK bei Livonijos (skaičius nenurodomas) papildomai demarkacinei procedūrai¹¹³. Vadinas, po komisorių komisijos siūsta dar kita darbininkų grupė, kuri atliko ženklinimo darbus. Neabejotinai šiai grupei būdavo paskirti vadovai, prižiūrėję meistrų darbo sklandumą. Daugiau apie juos pasakyti neleidžia šaltiniai. Žinomi keli XVI a. 5 dešimtmečio dokumentai, kuriuose delimituojamų teritorijų administratoriams ir pasienio gyventojams paskiriama aprūpinti ir išlaikyti komisorius¹¹⁴. Verta atkreipti dėmesį į nurodytus maisto kiekius: „по чотыры яловицы, по шес-ти барановъ, по осмеру гусей, по тры-дцати куровъ, мяса старого чотыры полти, масла пудъ, сыровъ двадыцат,

¹¹² Žr. apie juos plačiau: Ланно И. Подкоморский суд, p. 395–397.

¹¹³ LM, UK 5, Nr. 125, p. 236 (1473 m.): „Idcirco disposuimus et ordinavimus, ut pro festo Epiphaniarum domini nostri Jesu Christi, alias pro festo Trium Regum domini de Lithvania quatuor ex suis, quibus plenam fidem et synceram conscientiam adhibere poterunt, similiter domini de Livonia, de quibus eadem fidem habere poterint, mittere debebunt, ut pro termino et loco assignatis Curgum convenient, qui de loco incepto iam per nos transire debebunt directo tramite versus medium granicierum et limitum vulgo appellatorum granicierum et limitum vulgo appellatorum Woyszniki, ubi nostri ex parte Lithvaniae [...]“

¹¹⁴ LM. Teismų bylų knyga 12 (1540–1543), parengė I. Valikonytė, N. Štimienė, S. Viskantaitė-Saviščenienė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2007, Nr. 108, p. 103 (1540–1543 m.); Nr. 109, p. 103 (1540–1543 m.). Dokumentuose surašyti maisto kiekiai ir pinigų sumos, kurias turėjo duoti vietos valdžios pareigūnai atvykusiems pasiuntiniams.

¹⁰⁸ LVIA, LM 560 kn., I. 1 (1542 m.).

¹⁰⁹ MBKJ, Книга посольская, № 10, с. 10 (1545 m.): „columnnam de muro lateritio esse erectam et positam, inter scopulum terreum, ac flumen ipsum Lek, in ipsaque calumna, infixa sunt arma versus meridiem sculpta in lapide magni ducatus Lithuaniae, equus albus cum sessore armato, a parte dextra; a sinistra vero aquilla nigra cum corona inaurata in collo, in pectore literam S sculptam habens [...]“

¹¹⁰ LVIA, LM 560 kn., I. 10 (1542 m.).

¹¹¹ Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 551

яецъ пять, соли пудъ, хлеба, десеть копъ попенежного, ярынъ, цыбули, гороху, репы, капусты и инъшихъ ярынъ с потребу, пива 12 ушатков, меду шесть ушатковъ, овса трыдцать бочокъ, сена трыдцать возъ [...].¹¹⁵ Todėl logiška teigti, kad priklausomai nuo aplinkybių, apvažiuojant ir ženklinant sienas, maistas buvo skirtas ne tik komisoriams, bet ir pagalbininkams meistrams.

Baigiamasis delimitacinių procedūrų etapas

Apvažiuojant ir apžiūrėjus valstybės sienas, komisoriai pereidavo prie galutinių aprašytų sienų aktų suderinimo ir patvirtinimo priesaikomis, kurios buvo neatsiejamas tarpvalstybinių sutarčių elementas. Iki krikščioniškais laikais, sudarant ankstyvuosius susitarimus, šalys sutartis patvirtindavo rankų sukirtimu. Ši susitarimo forma minima „Eiliuotojoje Livonijos kronikoje“, kai 1257 m. žemaičiai, sudarydami taiką su Livonijos ordinu, priesaiką davė delnų sukirtimu¹¹⁶. Marcelis Osmanas, nagrinėdamas XIII a. Lietuvos sutartis su kitomis šalimis, mini susitarimo patvirtinimą – priesaiką

¹¹⁵ Ibid., Nr. 108, p. 103 (1540–1543 m.).

¹¹⁶ Livländische Reimchronik mit anmerkungen namenverzeichniss und glossar, hrsg. L. Meyer. Paderborn, 1876, S. 106, eilutės 4614–4620 (1257 m.): „sie taten ire handel// dem meistere und wären vrō.// des landes site stēt alsō:// wer dem anderen tūt die hant,// wēr er uber daz dritte lant, der hetite getrūwelichen vride// bie dem halse und der wide.“ Žr. vertimą: Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, ats. red. A. Dubonis. Vilnius, 2005, p. 263–264. Tokią priesaikos formą mini ir Henrikas Latvis: „rex Veteke Kukonoyse [...] per internuncium petit ab episcopo ducatum et ita navigio descendens ad ipsum, cum datis hinc indextris salutasset se, pacem ibidem furmam cum Theutonice fecit [...]“ // Heinrich Chronicon, Indriška Hronika. Transl. Ā. Feldhūns, praefat. Ē. Mugurēviča (toliau – Heinrich Chronicon, Indriška Hronika). Riga, 1993, p. 78 (1205 m.).

krauju (*sanguinis effusione*)¹¹⁷. Susitariams sutvirtinti būdavo duodami įkaitai. Antai, 1198 m. sudarant taiką tarp lybių ir Rygos vyskupo, pastarasis susitarimo patikimumui sutvirtinti reikalavo įkaitų, lybiai nesutiko, bet patikimumo garantu, pagal seną paprotį, atsiuntė ietį¹¹⁸. 1338 m. Gedimino ir Ordino sutartyje minimos priesaikos formos, kad vokiečiai bučiavo kryžių, rusėnai taip pat bučiavo, o lietuviai, kaip rašoma, atliko savo šventąsias apeigas¹¹⁹. Krikščionybės laikais LDK priesaiką priimdavo dvasininkas¹²⁰. Dėl to į delimitacines komisijas būdavo įtraukiamas dvasininkas, galintis ją priimti. Pasak M. Sirutavičiaus, LDK tarpvalstybinių santykių istorijoje reikia skirti dvi priesaikų tradicijas: Vakarų Europos šalių ir Maskvos (Rytų šalių) priesaikų ritualus, kurie veikiausiai skyrėsi tik forma, bet ne turiniu¹²¹.

Vakarietiškos priesaikos ceremonialas atsiskleidė 1473 m. delimituojant LDK ir

¹¹⁷ Kosman M. Forma umowa międzynarodowych Litwy w pierwszej ćwierci XIII wieku // Przegląd historyczny, t. 52 (2), 1966, s. 215–216.

¹¹⁸ Heinrich Chronicon, Indriška Hronika, s. 54 (1198 m.): „Episcopus ab eis huius securitatis obsides filios ipsorum requirit, et illi penitus se daturus contradicunt. Interea colligende partis eorum causa brever dant et recipiunt inducias, missis invicem lanceis sacundum morem ad confirmationem pacis [...]“.

¹¹⁹ Chartularium Lithuaniae res gestas, Nr. 69, p. 260–261 (1338 m.).

¹²⁰ Apie priesaikas plačiau žr.: Raudeliūnas V. Priesaika kaip įrodymas senojeje Lietuvos teisėje (XIII – XIV a. pr.) // Socialistinė teisė. 1974, Nr. 1, p. 52–56.

¹²¹ Sirutavičius M. LDK ir Maskvos valstybės santykių diplomatinė kultūra, p. 88. Žr. 1526 m. Maskvos valdovo priesaikos ceremoniją patvirtinant sutartį su LDK: Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московии. Москва, 1988, с. 226. Taip pat apie priesaikas žr. Юзефович Л. Путь посла, p. 280–294. Apie priesaiką kaip moralinę vertybę žr. Стефанович П. С. Отношения правителя и знати в Северо-Восточной Руси в XIV–нач. XVI в. Крестоцелование как клятва верности // Cahiers du Monde russe, 46/1–2, Janvier-juin 2005, p. 277–284.

Livonijos sieną. Abiejų šalių derybininkai prisiekė uždėję ranką ant Evangelijos (dažniausiai tai būdavo Evangelija pagal Joną)¹²². Paskui prie dokumentų buvo prikabinoti antspaudai ir abi šalys savo vienodo turinio dokumentais apsikeitė: „*igyvendinimui ir patvirtinimui šio mūsiško susitarimo, du mūsų vienodo turinio rankraščiai, prie vieno prikabinatas mūsų antspaudas iš Lietuvos, kurį perdavėme ponams iš Livonijos, kitą su mūsų Livonijos antspaudu, perdavėme ponams iš Lietuvos* [...]“¹²³. Pažymėtina, kad abu „vienodo turinio“ dokumentai nebūtinai būdavo surašomi ta pačia kalba¹²⁴. 1398 m. LDK ir Ordino Salyno sutartyje apie tai yra kalbama: „*pavedame sudaryti raštu tiek lotynų, tiek vokiečių kalba vienodo, to paties turinio raštą ir jį patvirtinti mūsų didžiojo antspaudu* [...]“¹²⁵. Delimitacinį procesą užbaigdavo apsikeitimas minėtais dokumentais. K. Neitmannas nurodo, kad Ordino diplomatijos praktikoje sutartis buvo galima „užbaigti“ trimis variantais: tiesioginis sutarties užbaigimas – apsikeitimas dokumentais ir priesaika arba, kas pasi-

taikydavo retai, apsiribota tik apsikeitimu dokumentais arba atskirai tik priesaika¹²⁶.

Sienų atnaujinimo procedūra

Sienų atnaujinimo procesas yra delimitacinių akcijų palydovas. Iš esmės jis demonstravo valstybių sienų ir teritorijų stabilizaciją. Pasak prancūzų istoriko Bernado Guenée, limitacijos atnaujinimo praktika buvo paplitusi Vakarų Europoje, nes reikė valstybių politinių santykių pagerinimą ir taikos atnaujinimą¹²⁷. LDK atnaujinimas pirmą kartą minimas 1404 m. su Ordinu sudarius Racionžo sutartį, kurioje buvo numatyta iš naujo apeiti (atnaujinti) 1398 m. Salyno sutartimi nustatytą Žemaitijos sieną¹²⁸. Apie LDK sienų atnaujinimą yra užsimenama 1424 m. Jogailos ir Ordino korespondencijoje¹²⁹. 1451 m. Ragainės komtūro laiške Ordino magistrui taip pat kalbama apie sienų atnaujinimą: „*iš ten juos nuvedėme prie teisingų sienų ir parodėme jam senas sienas ir nurodėme kuni-gaiškio Vytauto žymenis, taip pat Ordino, senuose ažuoluose ir kituose medžiuose* [...]“¹³⁰. LDK delimitacinių atnaujinimų

¹²² LM, UK 5, Nr. 125, p. 238 (1473): „*Super quibus quidem omnibus praemissis ordanitionibus et dispositionibus, nos praedicti mandatarii corporale iuramentum, tactis Sacrosanctis Evangelii de facto inviolabiliter et inconcusse perpetuo et in aevum tenendum iuxta inscriptiones perpetuae pacis, iurandum est ab utraque parte, praedictarum terrarum Litvaniae et Livoniae domini magistri et venarabilis ab utraque parte debebunt et tenebuntur iuxta huius nostrae ordinatiniis et dispositionis granicierum et limitum facta iurata firmiter tenendum* [...]“ Sirutavičius M. LDK ir Maskvos valstybės santykių diplomatinė kultūra, p. 88.

¹²³ Ibid., p. 238 (1473 m.): „*Actum et datum, harum testimonio literarum, quarum quidem eiusdem teneri duas fieri fecimus litteras, unam sigillatam sigillis nostris de Litvania, quam tradidimus dominis de Livonia, aliam sigillatam nostris de Livonia, quam tradidimus dominis de Lithvania* [...]“

¹²⁴ Apie dokumentų kalbą Viduramžiais žr. Giry A. Manuel de diplomatique, p. 430–479.

¹²⁵ LUB, Bd. 4, p. 226 (1398 m.).

¹²⁶ Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens, p. 146.

¹²⁷ Guenée B. Des limites féodales aux frontières politiques // Les lieux de mémoire. II Le Nation, ed. P. Nora. Paris, 1986, p. 16.

¹²⁸ LUB, Bd. 4, S. 457–459 (1404 m.): „*Quod omnia et singula, quae in praemisso concordiae et pacis tractatu de verbo ad verbum pertinere dinoscuntur, ut puta ad omnium offensarum hincinde commissarum remissionem, districtum et granicierum limitationem, pacem perpetua inter nos et terras nostras, videlicet Litvaniam et Rusviam, ex una, et dictum dominum magnificum, magistrumgeneralem, et terras sui ordinis per Prussiam et Livoniam, parte ex altera* [...]“

¹²⁹ CD Lithuaniae, p. 307–308 (1424 m.).

¹³⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, OBA 10789, 1451 m.: „*vurte wir sie uff die rechte grenitcze widder und weyszten en aldo herczoges Witoldis czeichen und unseres Ordens czeichen in alden eychen und andern bomen* [...]“

pamatas buvo Vytauto laikais nustatytos *teisingos* ir *senos sienos*¹³¹. Tai tapo ir LDK politinio elito sąvoka: „*Vytauto laikų sienos*.“ Iki tol įprasminimas – *senos sienos* – daugiausia išreikšdavo gentinių ribų sampratą, o XVI a. atnaujinant sienas *senomis* pradedama vadinti Vytauto laikų sienas. Tai žymi besiklostančią politinės teritorijos sampratos tradiciją. Sienų atnaujinimo praktika ypač išryškėjo XVI a., kai į jas „atsirėmė“ vidinė kolonizacija, stiprėjančios valstybės struktūros, dėl to jas reikėjo iš naujo peržiūrėti.

Manytina, kad atnaujinamųjų sutarčių sudarymo procedūra buvo panaši kaip ir sienų nustatymo. Valdovas tuo reikalu taip pat skirdavo komisorius. 1505 m. LDK ir Livonijos sieną atnaujino 5 paskirti komisoriai: Stanislovas Glebavičius, Albertas Goštautas, Albertas Narbutaitis, Jonas Kostevičius ir raštininkas Adomas iš Kotros, kurie valdovo vardu privalėję susitikti su Livonijos pasiuntiniais¹³². 1515 m. LDK ir Mazovijos sieną taisė ir apžiūrėjo 2 komisoriai: Albertas Goštautas ir Jonas Kostevičius¹³³. Beje, abu pastarieji dalyvavo minėtoje 1505 m. LDK ir Livonijos delimitacijoje. 1522 m. atnaujinta ir pataisyta LDK ir Mazovijos siena. LDK komisoriai ją pasidalijo į dvi atkarpas ir taip vieną jų apėjo 4, o kitą – jau 5¹³⁴. 1546 m. Lenkijos ir LDK sienas apvažiavo Vasilius Tiškevičius ir Vaitiekus Lenartavičius, turėję aprašyti sieną ir registruoti pasienio gyventojų skundus¹³⁵. Atnaujinant sienas

komisoriai naudodavosi turimais anksčiau duomenimis apie sieną. Neabejotinai tai palengvindavo šalių komisorių darbą, nes mažiau reikėjo kelti sienos lokalizavimo klausimų. Proceso metu buvo papildomai žymimos sienos, išsamiai aprašomos, spręsti pasienio gyventojų konfliktai, planingai kolonizuojami atitinkami pasienio ruožai ir panašiai. Kas kiek laiko buvo atnaujinamos sienos – pasakyti sunku. Antai, pasak S. Łagunos, Lenkijoje tai buvo daroma maždaug kas 10–50 metų¹³⁶. Reikia manyti, kad tai buvo daroma pagal poreikį ir aplinkybes. Tarp valstybių pasienių gyventojų nuolat kildavo žemėvaldos konfliktų, kurie pasiekdavo teismus, vyko valstybių karai. Tokiu būdu prasidėdavo valstybių sienos taisymo procedūra. Pavyzdžiui, 1586 m. LDK Orechovo kaimo ir Lenkijos Šacko kaimo gyventojų žemių ribų, atitikusių valstybių sieną, ginčą sprendė abiejų valstybių pakamario teismai kartu¹³⁷. Teismui vadovavo valstybių pakamario teisėjai ir paskirti komisoriai.

Išvados

1. Teisės į teritorijas valdovas įtvirtindavo susitardamas dėl jų su kaimyninėmis valstybėmis. Pirmi susitarimai dėl sienų (teritorijų) žinomi XIV a. su Mazovija ir Vokiečių ordinu. Klostėsi „savos – priklausomos“, „svetimos – nepriklausomos“ ir „neutralios – niekieino“ teritorijų samprata. Taikos sutartys preliminariai įteisindavo valdovų interesus tam tikrose teritorijose, numatydavo jų gaires. Nutolusios nuo valdžios branduolio periferijos ir jų archajinės ribos buvo valstybės teritorijos sienų

¹³¹ Čelkis T. Nuo teritorinio ruožo prie linijos, p. 69.

¹³² CD, M. Dogiel, t. 5, nr. 93, s. 165 (1505 m.).

¹³³ Литовская Метрика. 2 книга судебных дел, Русская Историческая Библиотека. Петербург, 1903, т. 1, № 205, с. 885 (1515 m.).

¹³⁴ Ibid., Nr. 327, p. 1045 (1522 m.).

¹³⁵ Археографический сборник документов относящихся, т. 1, № 31, с. 46 (1546 m.).

¹³⁶ Łaguna S. O prawie granicznym, p. 52.

¹³⁷ Акты, т. 6, № 2, с. 142–147 (1586 m.).

- pamatas. XV–XVI a. LDK stiprėjanči valstybės struktūra ir teritorizacijos procesas buvo sudėtingesnių delimitacinių procesų priežastys.
- Galima išskirti šias delimitacijos procesą atspindinčių šaltinių grupes:
 - 1) dokumentai (sutartys) – turintys juridinę galią sienų sutarčių dokumentai (šiai grupei sąlygiškai priskirtini ir falsifikatai). Tarpvalstybinės sutartys skirtinos į dvi grupes: a) sutartys, į kurias delimitaciniai klausimai įtraukiami atskiru punktu; b) atskiru dokumentu surašytos specialios delimitacinės sutartys, turėjusios juridinių sutarčių formuliarą (pirma tokia žinoma yra 1473 m. LDK ir Livonijos sutartis). Šiai grupei priskirtini ir sienų atnaujinimo dokumentai, taip pat *aktų* arba *breves* kategorijoms artimi du 1426 m. LDK ir Livonijos sienų aprašymai.
 - 2) Sienų suderinimo projektai, originalų nuorašai ir kopijos. Kai kuriais atvejais šie dokumentai turėdavo juridinę galią.
 - 3) Kiti su sutarčių sudarymu susiję valdovų išduoti dokumentai (igaliojimai, paskyrimai, arbitražiniai sprendimai).
 - 4) Delimitacijos procesą atspindintys laiškai.
 - Derinant delimitacinius klausimus, ruošti išankstiniai sienų projektai (pvz., 1419 m., 1462 m.). Manytina, juos rengė valdovo pasiuntiniai ir kanceliarija. Pasiuntiniai delimituotinėse vietovėse apklausdavo gyventojus, paprastai *senus žmones*. Šalių projektai aptarti valdovų korespondencijoje, derinti per pasiuntinius ar suvažiavimuose.
 - Derybose priėmus bendrą delimitacinį projektą, būdavo numatomi tolesni veiksmai. Valdovas, dažniausiai atskiru raštu, paskirdavo pareigūnus – pasiuntinius, vėliau – XVI a. pirmoje pusėje – jie vadinti komisoriais. Pasiuntinių komisiją sudarydavo aukšto rango pareigūnai, dažnai patys turėję žemių delimituojamose teritorijose ar jas administravę, raštininkai, dvasininkai (priimdavo aktus patvirtinančias priesaikas). Šalia komisijos dirbdavo techninio sienų žymėjimo darbuotojai.
 - Lokalizuojant sienas, komisoriai apklausdavo pasienio gyventojus (ypač XVI a. vidinei kolonizacijai pasiekus valstybės sienas), remdavosi paprotine teise. XVI a. delimituojant sienas pradėta naudotis ankstesniais sienų dokumentais (regis, anksčiausias to pavyzdys yra 1542 m. LDK ir Livonijos delimitacijoje). Plintanti rašytinių dokumentų samprata koegzistavo su *senovės* tradicija.
 - Delimitavimo trukmė priklausė nuo gamtinių sąlygų ir nuotolio. XIV–XVI a. sienų žymėjimo detalumui turėjo įtakos valdovo žemės regalijos sampratos ir valstybės struktūrų išsivertinimas, vidinės kolonizacijos sklaida – apgyvendinto pasienio susiklostymas. Vytauto laikais dalis sienų ruožų pradėti matuoti myliomis, atsirado dirbtinių riboženklų (ženklų – kryžių medžiuose, sukastų žemių kauburių – kapčių). XV a. antroje pusėje ir XVI a. dėl vidinės kolonizacijos sienų ženklinimas detalėjo, buvo atliekami matavimai. 1545 m. LDK ir Prūsijos sieną žymėjo mūrinis stulpas su valstybių herbais ir įrašais, šis ženklas valstybės sienas galutinai išskyrė iš bendros ribų ženklinimo sistemos.
 - Fizinius ženklinimo darbus atlikdavo paskirti meistrai – *ženklakasiai* (*kopačiai*) ir *matininkai* (*miernikai*), apie

- juos dokumentuose tik užsimenama. Pasitaiko žinių apie abiejų šalių meistrus, kurie atvyksta ženklinti po to, kai sieną būna apvažiavę komisoriai.
8. Šalių komisoriai, apvažiavę sienas, derindavo surašytus sienų aktus, patvirtindavo juos priesaikomis. Priesaikas priimdavo į komisijas įtraukti dvasininkai. Prie vienodo turinio dokumentų ratifikavimo proceso metu buvo priabinami antspaudai ir šalys jais apsisekidavo.
 9. LDK teritoriją apibrėžus valstybinėmis sienomis, prasidėjo jų „taisymo“ ir at-

naujinimo procesai, žymėję valstybinių sienų ir teritorijos stabilizaciją. Tai taip pat reiškė valstybių politinių santykių pagerinimą ir taikos atnaujinimą. Pirmą kartą sienų atnaujinimas numatytas 1404 m. Lenkijai ir LDK sudarius Racionžo sutartį su Ordinu. Atnaujinimas tapo aktualus XVI a., kai sienas pasiekė vidinė kolonizacija. Atnaujinimo procesas iš esmės buvo panašus į sienų nustatymo procesą. Jo metu papildomai žymėtos ir išsamiai aprašytos sienos, spręsti pasienio gyventojų konfliktai, dalis pasienių tikslingai kolonizuoti.

14TH–16TH CENTURIES GRAND DUCHY OF LITHUANIA BORDER PACTS AND DELIMITATION PROCEDURES

Tomas Čelkis

S u m m a r y

This article analyzes Grand Duchy of Lithuania (forward GDL) frontiers treaties and their practice – frontier marking process in 14th–16th century. State territory conception in GDL, which stimulated the beginning of frontiers delimitation, is under consideration as well. This article sifts through the State frontiers evaluating documents, pointing out some groups of them. Separate part of the article discusses frontiers determination process, State delimitation projects arrangement circumstances, the convention

and conference organization of State ambassadors. The other part is up for State ambassadors (negotiators) board constitution, their functions; treaty formation and confirmation by oath and stamp ceremony. However, technical side of the frontiers marking, denotation and limitation processes are also pointed out. On the whole, this research article will help to realize GDL State conception development procedure, highlight some international law accents into the context of the territory.

*Įteikta 2010 03 22
Parengta skelbti 2010 04 16*